

Sisekaitseakadeemia

Finantskolledž

Liisi Kajo

**EESTI GÜMNASISTIDE TEADMISED
FINANTSKIRJAOSKUSEST**

Lõputöö

Juhendaja:

Maret Güldenkoh, MBA

Tallinn 2023

SISEKAITSEAKADEEMIA LÕPUTÖÖ ANNOTATSIOON

Finantskolledž	Juuni 2023
<p>Töö pealkiri eesti keeles: Eesti gümnasistide teadmised finantskirjaoskusest</p> <p>Töö pealkiri võõrkeeles: <i>Estonian high school students' knowledge of financial literacy</i></p> <p>Lõputöö on koostatud eesti keeles ja koosneb 65 leheküljest. Lõputöös on kasutatud 70 allikat, millele on tekstis viidatud. Lõputöö uurimisprobleemiks oli võrrelda millised on 10. – 12. klassi õppurite finantskirjaoskuses.</p> <p>Uurimisprobleemi lahendamiseks seati eesmärk välja selgitada Eesti gümnasistide teadmised finantskirjaoskusest.</p> <p>Töö teoreetilises osas anti ülevaade rahatarkusest Eestis ja selle aktuaalsusest tänapäeva ühiskonnas. Töös on välja toodud inimeste teadlikumaks muutumist statistiliste andmete näitel. Lõputöö eesmärgi saavutamiseks ning püstitatud ülesannete täitmiseks viidi läbi kvantitatiivne uuring. Andmete kogumise meetodiks oli küsimustik, milles uuriti noorte teadlikust Eesti maksusüsteemist ja rahaga ümberkäimisest. Andmeanalüüsi meetodina kasutati kvantitatiivset sisuanalüüsi. Analüüsi tulemusena sai teha järelduse koolinoorte teadmiste kohta finantskirjaoskusest ning anda selle kohta tagasisidet Eesti riigiasutustele.</p> <p>Lõputöö teoreetilise osa ja uuringu tulemuste põhjal sai selgeks, et noorte teadmised on keskmisel tasemel, kuid noored ise soovivad rohkem informatsiooni saada. Ümbrikupalga probleem noorte seas suur ja selle parandamiseks tuleks noori harida võimalikest tagajärgedest, aga samas ka suurendada kontrolli noori tööjõuna kasutavate firmades.</p>	
Võtmesõnad: raha, maksud, investeerimine, koolinoored, rahatarkus, kogumine, kulutuste liigid, finantskirjaoskus	
Võõrkeelsed võtmesõnad: money, taxes, investing, students, financial wisdom, savings, types of expenses, financial literacy	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia raamatukogu	
<p>Töö autor: Liisi Kajo</p> <p>Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjalikest allikatest ja mujalt allikatest saadud info on nõuetekohaselt viidatud.</p> <p>Annan Sisekaitseakadeemiale tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose reprodutseerimiseks säilitamise ja elektroonilise avaldamise eesmärgil, sealhulgas Sisekaitseakadeemia raamatukogu digikogusse lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni. Annan loa teose üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Sisekaitseakadeemia veebikeskkonna kaudu sealhulgas Sisekaitseakadeemia raamatukogu digikogu kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.</p> <p>Olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.</p>	
(allkirjastatud digitaalselt)	Kommentaar (soovi korral)
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja: Maret Guldenkoh	(allkirjastatud digitaalselt)
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor: Kerly Randlane	(allkirjastatud digitaalselt)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. FINANTSKIRJAOSKUSE OLEMUS	7
1.1. Finantskirjaoskuse olulisus	7
1.2. Koolinoorte finantskirjaoskus.....	12
1.3. Finantskirjaoskuseks vajalikud maksualased teadmised	16
2. EMPIIRILINE OSA.....	22
2.1. Uurimistöö metoodika ja valim	22
2.2. Küsitluse analüüs	24
2.3. Küsitluse tulemus, järeldused ja soovitused	33
KOKKUVÕTE	37
SUMMARY	39
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU	40
Lisa 1. Pöördumine Hiiumaa- ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumisse.....	47
Lisa 2. Pöördumine <i>Facebook</i> -is	48
Lisa 3. Pöördumine kõikidesse Eesti gümnaasiumitesse/keskkoolidesse.....	49
Lisa 4. Uuringu küsimustik.....	50
Lisa 5. Pöördumine Andmekaitse Inspeksiooni poole.....	56
Lisa 6. Pöördumine Haridus- ja Teadusministeeriumi	57
Lisa 7. Vastus Haridus- ja Teadusministeeriumilt.....	58
Lisa 8. Vastus Andmekaitse Inspeksioonilt.....	59
Lisa 9. Ankeetküsitluste tulemuste kokkuvõtlikud joonised	60

SISSEJUHATUS

Rahatarkus ehk finantskirjaoskus muutub tänapäeval järjest aktuaalsemaks teemaks. Inimestel on üha enam muutunud sooviks saavutada suurem finantsvabadus, mis muudaks nende elu teataval määral lihtsamaks ning kindlasti ka nauditavamaks. Ühtlasi on ka koolinoorte seas huvi antud teemade osas märkimisväärselt kasvanud.

Rahatarkus ehk finantskirjaoskus on seotud igapäevaste finantsiliste riskide teadvustamisega. Selliseid teadmisi kasutades on eesmärk parandada isiklikku ja ühiskondlikku rahalist heaolu ja majanduselus osalemist. (Riitsalu, 2020, lk 5) Samuti parandab finantsteadlikkus isiklike rahaasjade juhtimist. Oluline on seda kavandada hoolikalt ja hinnata selle pidevat mõju. (Riitsalu, 2019a, lk 20) 2019. aastal viidi läbi Eestis rahatarkuse uuring, milles selgus, et üle 70% elanikest omab üldisi teadmisi finantskirjaoskusest, kuid ainult 58,8% elanikest rakendab neid (Rahandusministeerium, 2020, lk 6). Antud andmed võimaldavad autoril sõnastada lõputöö aktuaalsuse.

Lõputöö aktuaalsus seisneb selles, et finantskirjaoskusega seotud teemad on viimastel aastatel kogunud rohkem tähelepanu. Noored ei mõtle enam nii palju tuleviku peale ja seetõttu on Eesti elanike hulgas viimastel aastatel rohkesti seda uuritud (Haridus- ja Teadusministeerium, 2020). Ameerika Ühendriigi uuringu järgi peab noorem põlvkond muutma oma mõttelaadi seoses säästmise olulisusega (De Los Santos-Gutiérrez, *et al.*, 2022, p. 492). See on vajalik, kuna tulevikus prognoositavad finantsalased otsused on raskemad kui need, millega pidi toime tulema eelmine põlvkond (Lusardi & Oggero, 2017, p. 3). Lisaks selgus uuringust, et kõrgemalt haritud vanemate lastel on suurem võimalus saavutada elus parem haridus ja elujärg. Küll aga selgus ka see, et tänapäeva noored ei planeeri oma tulevikku nii nagu nende vanemad. Praegusel põlvkonnal on palju eeliseid võrreldes oma vanemate noorusajaga, näiteks parem haridus, suurem valik töökohti ja paindlikum töö. Samas on tänapäeva noortel suurem vastutus, et oma tulevikku ise kindlustada. (Fichtner, *et al.*, 2019, p. 11) Seda mõjutab eelkõige vanemate, lähedaste ning internetist saadud teadmised (Riitsalu, 2020, lk 21).

Eestis on varem uuritud rahatarkust erinevate inimrühmade ja vanuseklasside hulgas (Kukk, 2022; Käkkinen, 2015; Repinski, 2018). Käkkinen (2015, lk 12) toob oma magistritöös välja asjaolu, et võrreldes teiste riikidega on Eesti koolinoortel rohkem kogemusi igapäevaseid

pangateenuseid kasutades. Sellest saab järeldada, et Eesti noortel on rohkem oskusi ja teadmisi finantskirjaoskuse valdkonnas (Haridus- ja Teadusministeerium, 2020).

Lõputöö uudsus seisneb selles, et autorile teadaolevalt on uuritud finantskirjaoskust erinevate vanusegruppide seas, kuid antud töös uuritakse erinevusi ühes vanuseklassis (10. – 12. klass). Autor soovib oma tööga välja selgitada Eesti gümnaasiumide ja keskkoolide õpilaste finantskirjaoskuse ja -teadmiste taseme kohta. Lõputöö uurimisprobleem püstitatakse probleemküsimusena: millised on Eesti 10. – 12. klassi õppurite teadmised finantskirjaoskusest?

Uurimisprobleemist lähtuvalt püstitati järgmised uurimisküsimused:

1. Kuhu noored oma vaba raha kulutavad?
2. Millises valdkonnas on noored töötanud?
3. Kui paljud noored on kokku puutunud maksudega ja ümbrikupalgaga?

Lõputöö eesmärk on välja selgitada Eesti gümnaasistide teadmised finantskirjaoskusest.

Töö eesmärgi täitmiseks on püstitatud järgmised uurimisülesanded:

1. Analüüsida ja süstematiseerida finantskirjaoskuse teoreetilisi aluseid teaduskirjanduse põhjal.
2. Analüüsida Eesti 10. – 12. klassi õpilaste teadmisi finantskirjaoskusest.
3. Sünteesida teooriat ning siduda need uuringu käigus saadud tulemustega.

Lõputöös kasutatakse uurimismeetodina empiirilist kvantitatiivset ankeetküsitlust, millega uuritakse noortelt nende eelnevate teadmiste ja finantsalaste tegevuste kohta. Ankeetküsitluse tulemuste analüüsile tuginedes tehakse ettepanekud Eesti riigiasutustele, et milline peaks olema õpe ja mida noored sooviksid veel omandada, et nende teadmised selles valdkonnas oleksid paremad. Küsitluse tulemusi analüüsitakse kasutades kvantitatiivset kirjeldavat statistikat, et võrrelda noorte teadmisi teoreetilistest allikatest tuleneva informatsiooniga. Autor valis ankeetküsitluse valimiks juhuvalimi Eesti gümnaasiumide ja keskkoolide 10. – 12. klasside noorte hulgas. Valimi suuruseks kujunes 204 õpilast.

Lõputöö koosneb kahest osast. Esimene peatükk on jaotatud omakorda kolmeks alapeatükiks, mille esimeses alapeatükis antakse ülevaade finantskirjaoskuse olulisusest. Teises

alapeatükis käsitletakse koolinoori puudutavaid rahatarkuse aspekte ning viimane keskendub üldistele maksualastele teadmistele, mis on vajalikud finantskirjaoskuse tarbeks.

Teine peatükk koosneb kolmest alapeatükist. Esimeses alapeatükis tuuakse välja lõputöö uurimismetoodika ja valim. Teises alapeatükis analüüsitakse läbiviidud küsitlust. Kolmandas alapeatükis kirjeldab autor küsitluse põhjal saadud tulemusi ja teeb järeldused lähtudes teooriast ja töö tulemustest. Lisaks pakub autor kolm soovitusi, kuidas noori tulevikus finantskirjaoskuse teemadel paremini harida.

Lõputöö tulemusel saadakse hea ülevaade noorte finantskirjaoskusest. Lisaks on tulemuste analüüsi järgselt võimalik vaadata, kas tulevikus oleks vaja antud valdkonda rohkem rakendada koolisüsteemi, mis tooks kaasa suurema teadlikkuse.

1. FINANTSKIRJAOSKUSE OLEMUS

1.1. Finantskirjaoskuse olulisus

Enamus inimeste jaoks ei ole sõna rahatarkus võõras ja saadakse aru, et selle all mõeldakse rahaga targalt ümberkäimist. Küll aga ei teata rahatarkuse sünonüümi ehk finantskirjaoskust. Ainult mõiste teadmisest ei ole kasu, kui inimestel puudub oskus neid rahatarkuse teadmisi enda jaoks kasulikult kasutada.

Finantskirjaoskus hõlmab endas finantsalaseid teadmisi, mis suurendavad oskusi, enesekindlust ja motivatsiooni teha kasulike ja pikaajaliselt tulu toovaid otsuseid. Finantskirjaoskusest on oldud teadlik juba mitu kümnendit, kuid alles tänapäeval on see muutunud aktuaalseks (Käkkinen, 2015, lk 5). Maailmas on tehtud erinevaid uuringuid finantskirjaoskuse mõõtmiseks ja nende tulemustel on leitud, et kogukondade üldine tase ja teadmised on kehvad (Alekm, *et al.*, 2018, p. 312). Kuigi on leitud seoseid finantskirjaoskuse ja kõrgema haridustaseme vahel, siis ei ole siiani see veel kõrgkoolide õppekavasse jõudnud ja peamiselt õpitakse rahatarkust klassiruumides väikestes seltskondades, üksinda materjale lugedes või erinevaid rahatarkuse mängu mängides. (Willis, 2008, pp. 202–203) Selleks, et kõrgkooli noorte teadmisi parandada, viisid Goetz jt (2011, p. 38) läbi uuringu. Uuringust selgus, et enim on nõudlus veebipõhiste materjalide järele, et ennast iseseisvalt harida. Samuti tõsteti esile soov osaleda erinevates töötubades või saada nõustamist finantsalastes küsimustes. (Goetz, *et al.*, 2011, p. 38) Uuringute abil on jõutud järeldusele, et millised on seosed finantskirjaoskuse ja kõrgkooli haridussüsteemi vahel, kuid oluline on mõista igapäevast käitumist rahatargana.

Finantskirjaoskus annab teadlikkuse ja oskused, kuidas oma raha kasutada ning millesse investeerida (Capuano & Ramsay, 2011, p. 14). Rahatarkust saab rakendada tehes pereleelarvet, otsuseid investeerimisvaldkonnas, ning lisaks olla säästev ja vastutustundlik raha kasutades (Swedbank, 2022). Finantskirjaoskusega inimestel on paremad teadmised säästmisest ja investeerimisest, et paigutada oma raha või hoiustada seda kindlates kohtades, mis tagavad kõige parema tulemuse arvestades nende vajadusi ja soove. Lisaks on neil oskus raha säästmiseks, et seda jätkuks ka pensionieani. (Capuano & Ramsay, 2011, p. 15) Selleks, et rahatarkust määratleda ja sellest paremini aru saada, tuleks see osadeks lahti mõtestada.

Finantskirjaoskust saab jagada kolmeks. Nendeks on pädevus, oskus ja seda kõike võimaldav keskkond. See tähendab, et rahatark inimene peab omama mitmeid pädevusi, oskusi ja tal peavad olema rahalised vahendid. Finantskirjaoskus tähendab finantsmõistete tundmist ja mõistmist, mille tulemuseks on võime teha teadlikke, enesekindlaid ja tõhusaid otsuseid rahaga. (Capuano & Ramsay, 2011, p. 37) Selleks, et tagada rahatarkade otsuste tegemine, tuleb tunda antud valdkonna põhitõdesid.

Tänapäeval on probleeme finantskirjaoskusega, kuna inimesed ei ole piisavalt teadlikud nii võimalikest ohtudest seoses majanduse olukordadega, aga ka igapäevaste maksete, säästmiste ja investeerimiste osas. Selleks, et perel läheks majanduslikult hästi ja nad ei oleks nii haavatavad majanduskriiside suhtes, on vajalik teada põhilisi rahatarkusega seonduvaid teemasid. (Dua, *et al.*, 2019, p. 51) Leibkonnad peavad rohkem kaalutlema läbi valdkonnad alates krediidist ja kindlustustest, lõpetades pensioni planeerimisega (Willis, 2008, p. 200). Rahvastiku vananedes on oluline tõsta elanikkonna isiklikku panust vanaduspõlve kindlustamisel, kuna järjest enam muutuvad erinevad finantsteenused keerulisemaks ja finantskohustuste koormuse suurenemisega kaasneb suurem oht sattuda makseraskustesse. Finantskirjaoskusega inimene oskab aga planeerida iseseisvalt ja edukalt oma rahaasju. (Rahandusministeerium, 2013, lk 5)

Tuleviku planeerimise üheks osaks on säästmine. Autor on arvamusel, et selleks on kasulik omada säästukontot, mille populaarsus on suurenenud. Igakuiste sissemaksetega säästukontode kasutamine, näitab, et inimesed muretsevad järjest enam oma pensionipõlve majandusliku olukorra pärast. Pensionikontode puhul tuleb inimestel mõelda sellele, kuidas praegused sissetulekud jagatakse pensionivarade ja igapäeva kulutuste vahel. Lisaks on laenude ja krediidi saamine tänapäeval palju lihtsam ja seetõttu võib inimestel tekkida kergemini finantsprobleeme. (Lusardi, 2015, pp. 260–261) Autori arvates on oluline inimesel defineerida enda jaoks rahatarkuse olemus.

Rahatark inimene ei tähenda seda, et omatakse palju raha, vaid oluline on hakkama saada igapäevaselt seda kasutades. Tähtis on seada eesmäärke, ning hakkama saada ootamatutes olukordades. Selleks, et käituda rahatargalt, oleks hea alustada teadmiste omandamisega võimalikult varakult. (Teeviit, 2022) Rahaliselt heal järjel olemine motiveerib pingutama, et saavutada finantsiline sõltumatus elus (Riitsalu, 2019b, lk 7). Finantskirjaoskus ehk rahatarkus on üks komponent, mida saab kasutada finantstegevuses, et suurendada enda eluea jooksul saavutatavat tulu (Huston, 2010, p. 308). Selleks aga, et rahatargalt käituda, peab omama ka

teadmisi igapäeva pangandusest. Finantskirjaoskuse komponentideks on lisaks teadlikkusele ka pangandus, investeerimine ja maksud (Willis, 2008, p. 203).

Kui investeerimine ja maksud on lihtsamini arusaadavad, siis panganduse mõiste võib inimestes tekitada segadust. Igapäevaste pangateenuste all mõeldakse makseteenuseid, mis võimaldavad teha maksekontole sularaha sisse- ja väljamakseid nii inimestel kui ka ettevõtetel. Lisaks on makseteenusteks klientidele ka maksevahendite väljastamine, tehingute täitmine ning raha siirdamine. Makseteenuseid osutavad erinevad pangad (krediidiasutused), makseasutused ning e-raha asutused. (Zirnask, 2011, lk 54–55) Finantskirjaoskuse teadmiste läbi saavad inimesed ka osavamaks erinevate finantslepingute lugemises ja mõistmises. Seeläbi mõistetakse paremini erinevaid tingimusi, võimalusi ja ka ohtlikke punkte, mis võivad neile tuua kasu või kahju. Sellised lepingud on iga inimese elu üks osa ja seetõttu on oluline neid mõista. (Capuano & Ramsay, 2011, p. 22) Eeltoodust tuleneb, et finantskirjaoskusega inimene omab paremaid teadmisi rahast ja oskab seeläbi hinnata ootamatuid olukordi. Samas ka vältida situatsioone, kus rahaline seis võib muutuda ebakindlaks.

Rahatargad inimesed oskavad hinnata paremini erinevaid riske, mistõttu ei alahinnata neid ja proovitakse leida erinevaid väljundeid, millega riske minimaliseerida ning seeläbi kaitsta ennast ebaefektiivse äritegevuse või pankroti eest. (Capuano & Ramsay, 2011, p. 29) Lisaks on leitud, et inimesed, kes on ettevaatlikumad oma kulutuste suhtes ja pigem säästavad raha, on võimekamad. Nende suhted teistega on paremad, sest need ei põhine rahal ja nende karjäär on samuti seetõttu edukam. Inimesed on endas kindlamad ja julgevad vastu võtta otsuseid, mis võivad tagada edu. Isegi kui ideed ei pruugi tagada positiivseid tulemusi, siis neid kindlustab rahaline tagavara. Samas on leitud, et inimesed, kes ei säästa raha ja pigem kulutavad seda, võivad olla edukad. Nad panustavad rohkem raha suhetesse ja tänu sellele on neil rahuldust pakkuvad suhted. (Peetz & Buehler, 2009, p. 1590) Seetõttu saab järeldada, et nii raha säästmisega kui ka kulutamisega on võimalik saavutada enda eesmärkidest tulenevalt positiivne tulemus.

Raha säästmine on oluline, kuna see annab inimesele kindlustunde, et hakkama saada erinevate ootamatustega ja samas tagab üldise heaolu tunde. Seetõttu on uuritud inimeste säästmisharjumusi ja seost suurema sissetulekuga, sest suurema sissetuleku puhul võiks olla suurem võimalus raha säästa. Uuringust selgus, et suurema sissetulekuga inimesed on suurema tõenäosusega ka säästvamad. Samas oli erandeid, kus väiksema sissetulekuga inimesed säästsid raha pigem ootamatusteks. (Maison, *et al.*, 2019, pp. 8–10)

Suhted teiste kodanikega on tähtsad nii inimesele endale kui ka riigile, et tagada rahulolu. Rahatarkadest inimestest on üleüldiselt ühiskonnale kasu. Inimesed, kes mõistavad rahatarkuse põhimõtteid on palju teadlikumad riigi finantsküsimumustes ja seeläbi suudetakse luua finantskirjaoskusega riik, millel on palju paremad väljavaated maailmas (Capuano & Ramsay, 2011, p. 30). Lisaks on näidanud erinevad finantskriisid, et rahatargad inimesed ei ole kasulikud ainult endale. Ühiskonda, kus on piisavalt rahatarku inimesi, on kriisidel palju raskem murda. Samuti on erinevatest kriisidest välja tulemine palju lihtsam. Finantskirjaoskusega inimesed oskavad oma raha ja võimalusi suunata seetõttu õigetesse kohtadesse arvestades oma teadmisi, oskusi ja hetke olukorda, ning keskkonda. (Alekan, *et al.*, 2018, p. 313) Rahateadlikumad inimesed julgevad seetõttu rohkem oma rahaga riskida, paigutades seda erinevatesse investeringutesse.

Aktsiatesse, kinnisvarasse, investeerimisfondidesse ja muudesse sarnastesse allikatesse investeerimine on isiklike rahaasjade mõistes raha paigutamine eesmärgiga kasvatada rikkust või seda säilitada (Zirnask, 2011, lk 88). Investeerimise jaoks on vaja esmalt kolme põhilist tegurit. Esiteks peaks olema kõrvale pandud 3–6 kuu jagu vaba raha ettenägematuteks kuludeks. Teiseks peaks olema investeerimisega alustaval inimesel kinnisvara. Kui see puudub, siis tuleks esmalt investeerida kinnisvarasse, et oleks koht, kus elada. See ei tähenda seda, et esimeseks kinnisvaraks peaks olema midagi kallist või uhket. Kolmanda tegurina on vajalik mõttelaad, et olla valmis oma rahast loobuma vähemalt ajutiselt. See tähendab, et investeeritav raha ei saa olla igapäeva elu toimimiseks vajalik. (Roosaare, 2018, lk 212) Kuna investeerimine on lai ja erinevate võimalustega valdkond, siis võib see olla üks võimalikest tuleviku kindlustamise lähenemistest. Küll aga kaasneb iga investeerimisega risk, mida tuleb adekvaatselt hinnata, enne investeerimisega alustamist.

Cordell (2001, pp. 36–40) on toonud välja, et tema jaotab investeerimise riskitaluvuse neljaks. Esimeseks on kalduvus, ehk riskikäitumine erinevates tavapärastes olukordades. Teiseks on suhtumine, mis kujutab endas valmidust võtta praegusel hetkel riske arvestades võimalikke tuleviku kasutegureid. Kolmandana toob ta välja suutlikkuse. Suutlikust võib mõjutada mitu aspekti, näiteks vanus, sissetulek, teised kulutused jpm, kuid peamiselt mõeldakse suutlikkuse all rahalist suutlikkust, millega saab riskida. Viimaseks osaks on teadmised. Ilma teadmisteta investeerimisest ning võimalikest kasudest ja kahjustest, pole võimalik investeerimisega tegeleda. Teadlikul investeerijal on väiksem võimalus täielikuks põrumiseks ja seetõttu on juba

riski vähendatud. (Cordell, 2001, pp. 36–40) Lähimõeldud riskitegurid ja eesmärgi seadmine aitavad kaasa investeerimisega alustamisel.

Roosaare (2018, lk 213) leiab, et investeerimisel on vaja defineerida enda jaoks eesmärk. Selleks võib olla näiteks soov minna reisile, vanaduspõlve kindlustamine, aga ka soov saavutada rahaline vabadus. Rahaline vabadus tähendab piisavat passiivset sissetulekut, et katta oma igapäevased kulutused ja alles jäänud rahaga näiteks reisida või mõelda tulevikule. (Roosaare, 2018, lk 213) Täiendavalt on Corter & Chen (2006, p. 372) toonud välja veel teisi investeerimise eesmärke. Nendeks võib olla (Corter & Chen, 2006, p. 372):

- soov saavutada pikaajaline kõrge tootlus oma portfelli väärtuses. Isegi siis, kui see peaks tähendama sealjuures mõningate lühiajaliste väärtuste kõikumist;
- soov saavutada portfelli väärtuse stabiilne kasv, isegi kui see tähendab aja jooksul mõnevõrra väiksemat tootlust;
- võrdselt tähtsad on pikaajalise tulu maksimeerimine ja väärtuse kõikumiste minimeerimine.

Kui investeerimise eesmärk on seatud, tuleks leida passiivse sissetuleku saavutamiseks võimalusi. Passiivse sissetuleku üheks alternatiiviks on oma raha laenamine. Raha saab laenata turvaliselt, ehk paigutada see hoiustesse, et seeläbi teenida intresse. Riskantsemaks võimaluseks on raha laenamine eraisikutele. Paigutades raha hoiustesse, on raha kaotamise võimalus väike, kuid samas on ka teenitav tulu madal. Mida suurem on risk, seda rohkem on võimalik ka tulu teenida. Laenates raha aga eraisikutele, on intressimäärad suured. Oma riske saab ka eraisikute puhul vähendada, sõlmides tagatislepinguid, et veenduda selles, et laenu saaja maksab teie raha tagasi koos intressidega. Passiivse sissetuleku tööriistaks võib olla ka kinnisvara üürileandmine. Sellise investeeringu puhul tuleb tutvuda kinnisvara ja üüri hindadega, et leida endale korter või maja, mille ostmisel ja seejärel üürimisel oleks oodatav tulu võimalikult suur. Niimoodi kinnisvara aastaringselt välja üürides on igakuine passiivne sissetulek garanteeritud. (Roosaare, 2018, lk 213)

Alustava investeerija jaoks võib üürimisega passiivse tulu teenime tuua kaasa takistusrohkeid väljakutseid. Kinnisvarasse investeerimine ja nende tehingutega saadava kasumi planeerimine on teistest investeerimis liikidest keerukam, vaatamata sellele on see siiski suure populaarsusega passiivse tulu saavutamise võimalus. Küll aga on leitud, et inimesed, kes ei ole investeerimisega õnnestunud, usuvad siiski, et investeerimisega on võimalik saavutada rahaline vabadus. (Rattanaprichavej & Teeramungcalanon, 2020, pp. 13–17) Seega on

passiivse tulu kasvatamine tuleviku perspektiivis oluline ja igapäevaks peaks leidma enda oskustele vastava investeerimisvaldkonna. Võimaluseks on ka investeerida mitmesse sektorisse, kuid see vajab eelnevalt informatsiooni ja turuga tutvumist.

Kokkuvõtvalt selgus, et rahatarkus pole vaid teadmised rikkaks saamisest, vaid pigem on tegemist oskustega, mida läheb tarvis igapäevaselt. Lisaks järeldub, et saades teadlikumaks finantskirjaoskust puudutavatest teemadest, hakkavad inimesed rohkem mõtlema tulevikule. Selleks võib olla nii investeerimine aktsiatesse, elamispindadesse või mõnda kolmandasse raha kasvatamise võimalusse. Seeläbi on neil lihtsam toime tulla kriisidega ja ettevalmistada ennast tulevikuks, kus olukord võib erineda praegusest ja seetõttu vajada lisa rahalisi vahendeid. Küll aga tuleb teadlik olla ka turgude olukorraga, et valida õige investeerimise liik, olenevalt hetkeolukorrast. Kui intressid ja eluasemete summad suurenevad, on hea hetk vaadata üle oma tulud ja kulud. Samuti mõelda raha suunamisele teistesse liikidesse, mis toovad suuremat kasumit sellel hetkel. Heaks tavaks on raha paigutamine erinevatesse liikidesse, et riske vähendada.

1.2. Koolinoorte finantskirjaoskus

Kuigi selle sajandi noored on suurte teadmistega sellest, mis toimub maailmas ja nutiseadmetes, puuduvad neil tihti elementaarsed teadmised igapäevategevuste osas. Paljud ei ole kunagi iseseisvalt pidanud vastutama poes käimise eest või käinud tööl. Neil ei ole olnud ka vajadust igapäevaseid oskusi õppida, kuna vanemad on teinud nende eest kõik toimingud. Selline elukorraldus tagab selle, et noored ei pruugi olla teadlikud erinevate toodete hindadest või kui palju tuleb pingutada, et midagi endale soetada. Samuti millised on igakuised väljaminekud kodus, et tuba oleks soe ja toit laual.

Finantskirjaoskus aitab noortel mõista raha väärtust ja samas oma igapäevase eelarve koostamist ning selle kõrval säästmist. See annab neile esimesed oskused, et tulevikus iseseisvalt elada, laene võtta ja neid tagasi maksta. See aitab neil valmistuda suuremateks sündmusteks nagu kodu ostmise või pere loomine. (Capuano & Ramsay, 2011, p. 21) Rahatarkade otsuste arendamine tulevikuks, sõltub suuresti sellest, kui hästi suudetakse teoreetilisi teadmisi rakendada praktikas.

Erinevatest uuringutest (Rahandusministeerium, 2013; Riitsalu, 2014; Tire, *et al.*, 2019) on saadud teada, et finantskirjaoskuse programmid aitavad lapsi ja noorukeid finantskirjaoskuse

teemadel. Edasine kasutegur ja finantskäitumine oleneb sellest, kuidas lapsed ja noored oma teadmisi praktikasse rakendavad. Kui teadmised jäävad vaid teoreetilisele tasemele ja praktiliste tegevusteni ei jõuta, pole ka teadmiste mõju pikas perspektiivis kasulik finantsotsuste tegemisel (Regmi, 2015, p. 133). Selleks, et teadmisi rakendada ja seeläbi informatsiooni kinnistada, on alustatud finantskirjaoskuse õpetamist ka koolides.

Alates 2010. aastast on Eestis põimitud järk-järgult finantskirjaoskust erinevatesse gümnaasiumi õppeainetesse. Lisaks on koolides valikaineid, mis toetavad rahatarkuse alaste teadmiste saamist. Õpetajatele on antud valikuvõimalus, ja kuna tegemist ei ole põhiõppeainetega, siis on õpetavate teemade ja tasemete erinevus väga suur. (OECD, 2020, p. 39) Taseme erinevus ja koolide võimalikud eripärad tekitavad aga olukorra, kus noored ei saavuta piisavaid teadmisi finantsteemadest, mida võidakse vajada tulevikus. Lisaks on inimeste vastuvõtlikkus uuele informatsioonile erinev ja seetõttu saavutatakse teadmistes erinev tase.

Kuigi finantskirjaoskuse puhul ei ole kinnitatud, et see alati tekitab inimestes paremat rahaga ümberkäimise oskust, on siiski tulemused enamasti positiivsed. Inimesed, kellel on teadmised rahatarkusest, suudavad oma rahaasju paremini korraldada. Kõikide inimeste koolitamine üheaegselt oleks suur ettevõtmine ja vajaks suurt investeringut. See oleks aga tuleviku jaoks ainuõige otsus ning sellepärast tuleks alustada koolitamist veel õppivatest noortest. Raha suunamine koolidesse on järjest vajalikum, et arendada varakult lastes ja noortes rahatarkust. (Willis, 2008, p. 260)

On ka leitud, et rahatarkuse teemasid käsitletakse koolitundides liiga vähe. Lisaks on vajalike materjalide hulk minimaalne, mis teeb õpetajate töö antud teema käsitlemisel raskemaks. See võib olla üks põhjustest, miks koolis rahatarkuse teemasid vähem käsitletakse. Samuti on õpilased ise ka nõus, et koolis peaks rahatarkusega seonduvate teemade käsitlemist suurendama, kuna tegemist on tuleviku arvestades eluliselt tähtsate teadmistega. Õpetajad on leidnud, et sellise probleemi aitaks kõige paremini lahendada see, kui õppematerjalid põimutaks erinevate õppeainetega ning õpetajad oleksid teadlikumad antud teemast. (Sau, 2021) Kuna koolis õpetavast mahust ei piisa, tuleks leida veel alternatiive, kuidas noortele pakkuda finantskirjaoskuse alast haridust.

Seda, et finantstarkus on vajalik, kuid väikese populaarsusega teema Eesti ühiskonnas, on märganud, ja seetõttu on märtsikuu nimetatud ka rahatarkuse kuuks. Selleks, et harida noori

rahatarkuse teemadel, on Eesti Pangaliit koos partneritega võtnud eesmärgiks käia koolides rääkimas finantsmaailmast ja rahatarkusest. Veel on loodud noortele erinevaid rahaviktoriine ja olümpiaade. Samuti on Eesti Pangas loodud muuseum, kus saab tutvuda raha leiutamise, erinevate rahakupüüridega Eesti ajaloo, kuidas valeraha tuvastada ja millised on intressimäärade mõju meie igapäeva elule. (OECD, 2020, p. 41) Mida rohkem on erinevaid rahatarkuse jagamist toetavaid võimalusi, seda enam on rahatarku noori. Küll aga tuleb jälgida, et rahatarkuse materjalid sobiksid ka noorematele huvilistele.

Ajastus on üks põhilistest komponentidest, mis on välja toodud, et tagada edukam finantsharidus noorte seas. Finantskirjaoskust tuleks õpetada varakult ning seda õpetav isik peaks olema pädev. Kasutada tuleks säästmisega seonduvaid õppevahendeid, et muuta õpitav praktiliseks ja seeläbi kergemini arusaadavaks. (McCormick, 2009, p. 74)

Seetõttu on noorte rahatarkuse mõjutamises suur roll eakaaslastel ja perekonnal, seda eriti nooremate laste kontekstis. Finantskirjaoskus koosneb planeerimisest ja otsuste langetamisest, et tulevikus oleks inimene või perekond rikkam. Inimesed on tihti rahatarkuse teemadel väheste teadmistega. Selle põhjuseks võivad olla isiklikud probleemid või vähene info, mida just perekond ja kaaslased saavad noortega jagada, et teha ka neist rahatargad inimesed. (Alekan, *et al.*, 2018, p. 310) Noored tajuvad ise, et nende rahaliste raskuste taga on puudulikud teadmised rahatarkusest, kuid nende suhtumine sellesse on pigem apaatne ja motivatsiooni enda teadmiseid täiendada pole täheldatud (McCormick, 2009, p. 73). Malaisias, kus võrreldes Eestiga on elatustase küllaltki erinev, viidi läbi uuring, mille tulemusel saadi ülevaade noorte raha tarbimisharjumuste kohta.

Malaisia uuringust selgus, et noored hoolivad palju vähem rahast ja seda kulutatakse hoolimatult. Tegemist on piirkonnaga, mis on varasemalt olnud palju raskemas majanduslikus olukorras ja mille majanduslik seis praeguseks hetkeks on märgatavalt paranenud. Noored on keskkonnas, kus kulutatakse raha mõtlematult ja see mõjutab neid sarnaselt käituma. (Alekan, *et al.*, 2018, p. 310) Autor on arvamusel, et niisamuti on Eesti noortel kulutatavat elustiili. Võttes arvesse, et sellistes kardinaalsetes oludes ei ole varasemalt noored ega ka nende vanemad olnud, on suurem tõenäosus, et nende teadmised ja harjumused on teistsugused ning rohkem tulevikule orienteeritumad.

2018. aastal viidi Eestis läbi PISA finantskirjaoskuse uuring. Tulemuste järgi olid Eesti õpilased kõige kõrgema keskmise tulemusega. Uuringust selgus, et kõige enam teadmisi

pärineb õpilastel vanematelt, lähedastelt ning internetist. Suuremat tähelepanu väärts asjaolu, et ainult 15% õpilastest ei teadnud „arvelduskonto pangas“ termini tähendust. Lisaks tuntakse hästi veel ka „ettevõtjaid“, „pangalaene“ ja „tulumaksu“. (Riitsalu, 2020, lk 6–28) Samas ollakse siiski arvamusel, et Eesti noortel on head teadmised finantskirjaoskusest ja neid rakendatakse igapäevaelus.

Eesti õpilased on iseseivad ka oma rahaasjade eest vastutamisega. Tulemuste järgi otsustab lausa 87% ise, millele soovib oma raha kulutada ning 51% näevad ise vaeva, et raha teenida (Innove, 2020). Täiendavalt selgus 2018. aastal läbiviidud uuringust, et umbes pooled (49,8%) Eesti noortest huvituvad raha ja majandusteemade arutamisest. Enim leidsid noored, et vanemate jutt finantstarkusest on palju määravam (94,5%) võrreldes internetist lugemisega (82,4%) või õpetajate jutuga (50,8%). Üle poolte noortest võrdlevad e-poe ja füüsilise poe hindu (65,2%), ja umbes pooled ootavad toodete soodustusi enne, kui sooritavad ostu (51%). (OECD, 2020, p. 20) Eeltoodust selgub, et noored huvituvad finantskirjaoskusest ja tegelevad iseseisvalt sellealaste otsuste langetamisega.

2020. aastal viidi läbi Eesti üldharidus- ja kutsekoolides finantskirjaoskuse kujundamise võimaluste analüüs, mille tulemusena selgus, et gümnaasiumi riiklikus õppekavas ei ole finantskirjaoskusega seotud teemasid otseselt käsitletud (Rahandusministeerium, 2020, lk 18). Paljude noorte jaoks tulevad maksud vapustusena, milleks nad ei ole valmis (Furnham & Rawles, 2004, p. 13). Eelpool kirjeldatust tulenevalt on autor seisukohal, et võimalikult varakult võiks olla noortel baastadmised Eesti maksusüsteemist. Need teadmised on autori arvates väga vajalikud ellu astumiseks sh koolitee jätkamiseks.

Ülikooli astudes teevad noored enamasti oma esimesed suuremad finantsotsused. Nendeks on nii elamiskulude suuruse mõistmine, maksud, ise raha teenimine ja mõnikord ka laenu võtmine, et maksta elamise ja õpingute eest. Paljudes kõrgkoolides arvatakse, et tudengitel on juba varasemalt majanduslikud teadmised omandatud koolis või kodus. Samas on leitud, et jätkuvalt on üliõpilased finantskirjaoskamatud ja ei tea peamiseid teadmisi majanduslikult äraelamiseks. (Kezar & Yang, 2010, p. 16)

Kokkuvõtvalt selgus, et kunagi ei ole liiga vara noori rahatarkuse teemadel harida. Selleks, et finantsalane informatsioon nendeni jõuaks ja sellest kasu oleks, peaks olema õpetatav sõnavara ja õpetaja ise piisavalt pädev ning kasutama õppimist toetavaid vahendeid. Teoreetilistest allikatest selgub, et noortel endal hetkel puudub suurem huvi finantstarkuse teadmiste

saamiseks või selle informatsiooni praktikasse rakendamiseks. Vähene investeerimine ja seeläbi puudulik tagavara, võib kaasa tuua nende edasises elus suuri üllatusi. Nendeks võivad olla nii toodete maksumus kui ka elamiseks vajalike teenuste ja tegevuse kallidus.

1.3. Finantskirjaoskuseks vajalikud maksualased teadmised

Eelmistes alapeatükkides selgus finantskirjaoskuse teadmiste vajalikkus ja olulisus koolinoorte õpetamisel. Selleks, et koolinoor saaks omada teadmisi finantskirjaoskusest, on tal vaja tunda Eestis kehtestatud nõudeid maksude ja töötasude maksustamise osas. Selliste teadmiste olemasolul ei teki noorel kiusatust vastu võtta ümbrikupalka ja saab eeldada, et koolinoorest tulevane kodanik on maksukuulekas.

Kui riigi kodanikud (sh koolinoored) ei ole rahatargad, siis on neil vaja leida muid ideid, kuidas vajalik raha koguda või millegi arvelt kokku hoida. Üldlevinud teave kohaselt on üheks võimalikuks kohaks nii Eesti kui ka lähiriikides ümbrikupalga saamine. Ümbrikupalga vastuvõttev inimene on maksukuuleka kodaniku vastand, kuna eirab erinevaid riigis kehtestatud tööjõu makse.

Ümbrikupalga nimetatakse erinevates uuringutes tihti erinevate nimedega ja mõnikord on ka uurijatel ekslikult nimetanud seda terminitega, mis ei vasta otseselt ümbrikupalga definitsioonile. Mõisted, mida on kasutatud, on näiteks „must töötaja“, mitteametlik tasu, teatamata tööjõud, deklareerimata töö jne. Küll aga ei tähenda näiteks deklareerimata töö ja ümbrikupalga päris sama. Deklareerimata töö on tasustatud seaduslik tegevus, kuid riigiasutusi pole sellest teavitatud. Ümbrikupalga on aga töötasu, millelt pole makstud makse. Seega on esimesel juhul käitunud valesti inimese andmetega ja teisel juhul palgaga. (Lumiste, 2016, lk 21) Ümbrikupalga maksmine on suur murekoht ning tegemist on aastaid kestnud majandusliku probleemiga, mida esineb Euroopa riikides arvukalt.

Juba 2007. aastal läbi viidud uuringust selgus, et ümbrikupalgade maksmise probleem on Euroopa Liidu liikmesriikides laialt levinud. Umbes veerand Euroopa Liidu liikmesriikide elanikkonnast oli sel ajal kaasatud ümbrikupalgade maksmisesse. (European Union, 2007, p. 138) 2014. aastal viidi läbi teine uuring, millest selgus, et peamiselt nõustuvad eurooplased ümbrikupalgaga, sest palgad on madalad. Samuti seetõttu, et puudub regulaarne töökoht, maksud on liiga kõrged ning asutustel ei ole kontrolli ümbrikupalgade maksmise osas. (European Union, 2014, p. 207)

Siirdemajandusega riikides (st riigid, kes on olnud ühes majandussüsteemis ja siirduvad teise) on ümbrikupalkade maksmine levinud. Balti riikides aastatel 2011–2013 läbi viidud uuringutest selgus, et ümbrikupalgad moodustasid deklareerimata majandusest Eestis 52,3%, Leedus 42,9% ja Lätis 39,2%. (Putniņš & Sauka, 2015, p. 20) See tähendab, et Eestis oli ümbrikupalkade saajaid umbes 6 – 15% kogu töötajaskonnast. 2017. aasta seisuga on selleks 10 – 15%. Statistika põhjal saab järeldada, et ümbrikupalga maksmine on aastati kõikuv, kuid jääb 2011. – 2017. aasta lõikes vahemikku 5–15%. (Eesti Konjunktuuriinstituut, 2020, lk 71)

Ümbrikupalga saajaid saab omakorda jagada kahte gruppi. Ühed, kes saavad täielikult oma palga sularahas ja nemad ei ole registreeritud töötajatena. Teisteks on töötajad, kes on registreeritud töötama ettevõttes, kuid neile makstakse töötasu mitmes osas. Esimene osa on riigis kehtestatud miinimum summa, millelt makstakse maksud ja ülejäänud summa saab töötaja sularahas. Sellega vähendatakse näidatavat summat, mistõttu vähenevad tööandja maksude summad ja suurenevad kättesaadavad töötasud töötajatel. (Horodnic, *et al.*, 2020, p. 49) Eeltoodust saab järeldada, et paljud inimesed ei tee vahet brutopalgal ja ümbrikupalgal.

Brutopalgaks nimetatakse töö eest saadud tulu, kust pole ka nagu ümbrikupalga puhul maha arvatud makse, kuid erinevus seisneb selles, et brutosissetuleku all mõeldakse summat koos kõikide hüvitistega. Seevastu aga netopalk on summa, mis on saadud brutopalgast töötaja tulumaksu ja sotsiaaltoetuste maha arvamisega. (Kurtović, *et al.*, 2021, p. 68) Seetõttu üritavad tööandjad vältida sotsiaalmaksu ja töötajad tulumaksu mahaarvamist sissetulekult, kuna sellega kaotatakse osa palgast ja suureneb märkimisväärselt tööandja tööjõukulu.

Kui töötajapoolne kasutegur ümbrikupalga puhul on arusaadav ja enam käsitletud, siis suur roll on ka tööandjal. Just tööandjapoolne maksudest kõrvalehoidumine on vähem kajastatud põhjus ümbrikupalkade populaarsuses. Kuna sotsiaalmaks on 33% töötaja palgalt, millele lisandub töötuskindlustusmaks, siis on tihti tööandja eesmärgiks neid vältida ja seeläbi raha kokku hoida. Sellist tegevust võib raskendada teadlike töötajate surve tööandjatele, kuna töötajate soov on säilitada ravikindlustus, et vajadusel saada arstiabi. See on aga võimalik vaid deklareeritud töösuhte puhul. Rahandusministeerium on viidanud asjaolule, et selline olukord soosib kokkuleppeid. Töötaja deklareeritakse vaid ravikindlustuse pärast ja tööandja maksab täpselt miinimumtulu. Ülejäänud tulu saadakse ümbrikupalgana ehk jäetakse deklareerimata. (Thomson, *et al.*, 2010, lk 43)

Enim on maksude vältimist ja ümbrikupalkade maksmist väikestes ettevõtetes, kuna sealne kontroll on väiksem. Juriidiliste isikute jaoks on oluline maksta makse vähem, et seeläbi oma firmat toimimas hoida. Seetõttu muudetakse ettevõtte arvepidamistes ka müüginumbreid, et vähendada käibemaksu summat ja kasutada sularaha teisteks tehinguteks. FIE (füüsilisest isikust ettevõtja) puhul üritatakse vähendada maksustatavat tulu deklareerides vaid osa tulust ja/või lisades isiklikud kulud ettevõtte kuludesse. Pensionäride puhul on peamiselt tegemist lississetulekute teenimisega, ja kuna neil on tagatud ravikindlustus riigi poolt, võib see suurendada ümbrikupalkade vastuvõtmist. (Leibfritz, 2011, p. 23) Ettevõtete puhul on täheldatud alternatiivseid võimalusi, kuidas õiguspäraselt ümbrikupalka maksta.

Firmade võimalikuks maksude vältimise alternatiiviks võib olla dividendide maksmine. Eestis läbi viidud uuringust on selgunud, et ettevõtted võivad kasutada dividende töötajatele ümbrikupalga maksmiseks, kuna seeläbi välditakse sotsiaalmaksu tasumist (Thomson, *et al.*, 2010, lk 44). Seetõttu andis 2009. aastal Tallinna Ringkonnakohus Maksu- ja Tolliametile õiguse dividende tõlgendada töötasuna. Selleks on eelnevalt vajalik kehtestada eeskirjad, millega eristatakse sotsiaalmaksu makstavat tulu passiivsest tulust, millelt ei maksta sotsiaalmaksu. (OÜ Wasp Project kaebus Maksu- ja Tolliameti Põhja maksu- ja tollikeskuse 26.10.2007 maksuotsuse nr 12- 5/674 tühistamiseks, 2009)

Maksudevältimise võimalusi on seega mitmeid, kuid enamasti jäävad kannatajateks sarnase taustaga inimesed. Uuringutest on selgunud, et haavatavamad rühmad on sagedamini tööandjate jaoks kergemini ära kasutatavad ja seetõttu ümbrikupalka kergemini vastuvõtavad (Williams & Padmore, 2013, p. 421). Haavatavamad rühmad võivad olla (Gheorghiu, 2012, pp. 203–204):

- madala haridustaseme või kvalifikatsiooniga inimesed;
- töötud, pensionärid vms, kes kardavad töötades jääda ilma toetustest või maksta suuri makse;
- noored, kellel puuduvad vajalikud teadmised ja oskused, ning on seetõttu odavamalt nõus töötama;
- sissetulekuta või madala sissetulekuga inimesed;
- välisriikide kodanikud, kes pole kursis tööturu palkadega ja on seetõttu nõus odavamalt töötama;
- lapsed, kes ei tohi teha teatuid töid või on neil piiratud tööaeg.

Eelpooltoodust saab järeldada, et üks haavatavamaid elanikkonnarühmi on koolinoored. Noorte seas läbiviidud uuringu vastustest järeldub, et enda majandusliku olukorraga rahul olevad inimesed nõustuvad väikesema tõenäosusega ümbrikupalga maksmisega. See järeldus toetab väidet, et tööandjad otsivad pigem haavatavamaid inimesi, sest nemad on suurema tõenäosusega nõus sellise palga maksmisega. (Horodnic, *et al.*, 2020, p. 56) Ümbrikupalga käsitletud 2019. aasta uuringust selgus, et keskmine ümbrikupalga saaja, on madala haridustasemega vanuses 18- kuni 29-aastane noor. Enim ümbrikupalga maksvateks sektoriteks on transport, tööstus ja toitlustus. (Eesti Konjunkturiinstituut, 2020, lk 71–72) Kuna ümbrikupalga probleem esineb palju just noorte hulgas, siis on üritatud Eestis noori muuta selles osas teadlikumateks. Selleks, et noored oleksid teadlikumad võimalikest ohtudest, mis on seotud „mustalt” töötamisega, on loodud erinevaid programme.

2020. aastal algatas Maksu- ja Tolliamet kampaania, mille abil tuletati noortele meelde suvel „mustalt” töötamise negatiivseid külgi. Maksu- ja Tolliameti maksuauditi osakonna valdkonna juht Oscar Õun tõi välja, et suvel soovivad paljud noored töötada kuu või paar, et teenida raha ning saada samuti kogemusi. Just sellise hooajalise töö tõttu on suurem risk, et neile pakutakse ümbrikupalga. Ümbrikupalga vastuvõtmisega ei pruugi saada kätte kokkulepitud töötasu, haigestumise korral on väike või olematu haigushüvitis, puuduvad seaduses töötajale ette nähtud õigused ning samuti loobutakse võimalusest saada vanemahüvitis. Maksu- ja Tolliameti tellitud maksutahte uuringu andmetel arvab ainult 60% noortest (vanuses 15- kuni 24-aastased), et „mustalt” töötamine on vale. (Maksu- ja Tolliamet, 2020) Ümbrikupalgast on Eestis räägitud aastaid ning Maksu- ja Tolliamet on viinud läbi uuringuid, millest on selgunud, et ümbrikupalkade osakaal töötasudest on olnud küllaltki kõikuv. Samas on täheldatud, et viimastel aastatel on noorte teadlikkus antud valdkonnas paranenud.

Maksu- ja Tolliamet korraldab iga aasta uuringuid uurimaks lähemalt Eesti varimajandust seoses ümbrikupalkadega. 2021. aasta uuringu tulemusest selgus, et enamasti on ümbrikupalga saajateks tudengid, õpilased, lapsehoolduspuhkusel või kodused, töötud vms või põhikohaga ametilt töölised. Lisaks selgus, et ümbrikupalga saajate osakaal on langenud 4%-ni, kuid siiski on see enim noorte seas levinud (keskmiselt 8%). Eestis on üleüldiselt ümbrikupalkade, registreerimata tööjõu või varjatud käibega kokku puutunud 14% töötasu saajatest. Võrreldes eelnevate aastatega on olukord küll paranenud, kuid siiski peab ümbrikupalga vastuvõtmist õigeaks 7% elanikkonnast ning rohkem noori vanuses 18- kuni 19-eluaastat. (Maksu- ja Tolliamet, 2022, lk 9–18) Uuringust selgus, et ümbrikupalga saajad arvavad, et üheks

negatiivseks teguriks on puudulikud sotsiaalsed hüved. Lisaks sellele jääb iga aasta riigieelarvesse riiklike maksudena mõeldud summad osaliselt laekumata. See põhjustab omakorda kärpeid ja hinnatõuse erinevates valdkondades või muid meetmeid, et riigieelarve tasakaalustada.

Riigieelarve täitmiseks kogutakse makse, mida nimetatakse riiklikeks maksudeks (Maksu- ja Tolliameti põhimäärus, 2008). Eestis on kehtestatud üheksa riiklikku maksu: tulumaks (tavamäär 20%), maamaks, sotsiaalmaks (33%), hasartmängumaks, käibemaks (20%), tollimaks, aktsiisid, raskeveokimaks ja ettevõtlustulu maks (Käibemaksuseadus, 2003; maamaksuseadus, 1993; maksukorralduse seadus, 2002; sotsiaalmaksuseadus, 2000; tulumaksuseadus, 1999). Lisaks riiklikele maksudele kogutakse Eestis ka kohalikke makse, mis laekuvad valla või linna volikogule. Kohalikeks maksudeks on reklaamimaks, teede ja tänavate sulgemise maks, mootorsõidukimaks, loomapidamismaks, lõbustusmaks ning parkimistasu. (Kohalike maksude seadus, 1994) Eesti maksudest rääkides on oluline mainida autori arvates nende jaotust. Maksusid saab liigitada otsesteks ja kaudseteks.

Otseste ja kaudsete maksude eristamisel määrab rolli, kes on lõplik maksumaksja. Otseste maksude puhul (näiteks tulumaks ja maamaks) on maksukohustuslane ja maksukoormuse kandja sama isik. Kaudsete maksude puhul ei pea otsene maksumaksja ja maksukoormuse kandja olema sama isik või ettevõtte, kuna maksud on seotud kaupade ja teenuste hindadega. Kaudseteks maksudeks on näiteks käibemaks, tollimaks ja aktsiisid. (Parts, 2012, lk 51) Mõlemal maksuliigil on omad eripärad ja seetõttu on nende kasutegur ka natukene erinev. Samuti on arutletud teemal, miks ei ole kõiki makse ühe termini alla koondatud, et tagada selgem arusaam inimestele ja parem majanduse areng riigile.

Teadlased pole kindlale seisukohale siiani jõudnud küsimuses, kas otsesed või kaudsed maksud tagavad parema majanduskasvu. Erinevad teadlased on uurinud erinevaid maailma piirkondi ja seetõttu on ka tulemused erinevad. Olenevalt riigi peamistest tegevusvaldkondadest, võib olla kasutegur suurem kaudsetel või otsestel maksudel riigi majanduskasvus. (Nguyen, 2019, p. 130) Näiteks riikides, kus peamiseks tegevusalaks on põllumajandus, on otseste maksude mõju riigis suurem. See aga tähendab seda, et otsestest maksudest tuleks rahastada põllumajandust, et omakorda suurendada majanduskasvu. Selle abil luuakse uusi töökohti, tagatakse piisavalt toiduks vajalikke tooraineid ja vähendatakse vaesust riigis. (Omodero & Ajetumobi, 2022, p. 190) Autor on arvamisel, et suurem teadlikkus maksudest tagab, et inimesed on rohkem maksukuulekamad.

Maksukuulekuse tähendus pole alati kõigile arusaadav, tihti aetakse segamini maksukuulekus ja maksudest kõrvalehoidumise mõisted. Maksukuulekuse olemus seisneb selles, et maksumaksja on kohustatud täitma riigi poolt kehtestatud maksude maksmise ülesannet. See hõlmab endas tõepärase aruandluse esitamist ja õige maksusumma arvutamist, mis tasutakse etteantud tähtajal. (Ahmed & Kedir, 2015, pp. 8–9) Samuti hõlmab see endas maksude maksmist, mis on riiklikult kehtestatud kaupade, teenuste vms ostmisel, müümisel või muude tulude tekkimisel. Maksudest kõrvalehoidumine on ebaseaduslik maksude mittemaksmine. Tihti kujutatakse maksukuulekust seetõttu kahe äärmusena, millest võib jääda mulje, et inimene saab seadust 100% järgida või seda rikkuda. (Simon & Clinton, 2002, p. 29)

See, et kodanik järgib seadust, ei tähenda seda, et maksukuulekas kodanik ei prooviks oma maksukoormust vähendada erinevate võtetega. Kasutatavad ideed võivad olla kas seaduslikud või ebaseaduslikud. Kui seda vähendada ebaseaduslikul teel, on peatselt tegemist maksude vältimise või maksudest kõrvalehoidmisega. Maksude vältimine on üks viis maksukuulekale kodanikule, kuidas maksukoormust vähendada. Korduvalt on ette tulnud erinevates maailmaosades, et uued või lihtsalt vähe kasutatavad valdkonnad on seadustega kaitsmata või on nendes valdkondades loodud seadused mitmeti mõistetavad. Just nendes piirkondades ja tegevusharudes on võimalik jääda maksukuulekaks kodanikuks, kuid maksta oluliselt vähem makse. See on võimalik tänu sellele, et pole kindlaid seisukohti ja juhtnööre, kuidas käituda ja millistel võimalustel on võimalik saada maksusoodustust. (Castiglioni & Lozza, 2021, p. 32)

Eestis on kehtestatud riiklikud ja kohalikud maksud. Raha kokku hoidmiseks proovitakse maksude summat vähendada või sellest mööda hiilida. See on kõikide seadustega vastuolus, kuid seda tehakse jätkuvalt. Sellise tegevuse eesmärgiks on tööandja seisukohalt suurendada kasumit ja töötaja seisukohalt saada rohkem raha. Tegelikuses on kaotajaks just töötaja, kes võib jääda ilma riigi toeta, kui midagi peaks juhtuma. Autor on seisukohal, et teadmatus Eesti maksusüsteemi ning muude finantskohustuste osas võib viia kõrgendatud riskini st, et noored võivad vastu võtta ümbrikupalka. Noored on suurimatest ühiskonna gruppidest, kes ümbrikupalka vastu võttes ei tea selle tagajärgedest. Seetõttu on Eestis juba aastaid proovitud vähendada ümbrikupalkade maksmise osakaalu.

2. EMPIIRILINE OSA

2.1. Uurimistöö metoodika ja valim

Lõputöö eesmärgi saavutamiseks viiakse läbi kvantitatiivne empiiriline uuring, mis võimaldab välja selgitada Eesti 10. – 12. klassi koolinoorte teadmised finantskirjaoskusest ning teha järeldus finantskirjaoskuse suurendamise või piisava vajalikkuse kohta koolisüsteemis. Kvantitatiivse uuringu eesmärk on anda tõendus põhiseid tulemusi, mis oleksid kasulikud ka tulevikus (Turner, *et al.*, 2013, p. 301). Eesmärgi täitmise vahendina kasutatakse ankeetküsitlust, et koguda süstemaatilist teavet (Lagerspetz, 2017, lk 156) koolinoorte finantskirjaoskuse kohta.

Autori esialgne plaan oli lõputöös võrrelda Hiiumaa ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumi finantskirjaoskust 10. – 12. klassi koolinoorte hulgas. Autor valis algselt oma eelnevate teadmiste ja kogemuste põhjal koolid, mis oleksid võimalikult sarnased oma haridustaseme poolest. Võrdsete haridustasemetega koolide leidmiseks kõrvutati viimase viie aasta riigieksamite tulemusi, mis on üheks võimalikuks variandiks, et teada saada koolide tase (Kõiv & Ots, 2022). Autori arvutuste kohaselt oleks vastajate arvuks kujunenud ca 150 õpilast. Ootamatute takistuste tõttu, ei olnud võimalik eelpool kirjeldatud ideed rakendada.

Vastavalt esialgsele plaanile saadeti Hiiumaa ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumi kirjad (vt lisa 1) 22. veebruaril ja kordus 06. märtsil 2023. aastal. Kontrollimaks, kas autori kirjad ja küsimustik on kooli jõudnud, helistati mõlema kooli infotelefonidele 13.03.2023. Vastuseks saadi, et koolidesse olid jõudnud antud küsimustikud, kuid suure töömahu tõttu pole jõutud nendega tegeleda ning suure tõenäosusega need õpilasteni siiski ei jõua. Seejärel tuli autoril teha oma valimis muudatus, et leida olukorrale alternatiivne väljapääs.

Autor otsustas lõpptulemusena oma töös keskenduda üleüldiselt Eesti gümnaasiumide/keskkoolide finantskirjaoskusele. Selleks saadeti küsitlus kõikidesse Eesti gümnaasiumidesse ja keskkoolidesse ning lisaks jagati küsitluse linki avalikult *Facebook*-is (vt lisa 2) kui ka samal platvormil kahes finantsteemasid käsitlevas grupis (Kogumispäevik ja Finantsvabadus). Küsitlus sai saadetud kõikidesse (193) Eesti gümnaasiumide ja keskkoolide meilidele (vt lisa 3), mis olid internetis kättesaadavad (Eesti Hariduse Infosüsteem, 2023). Autor tegi meelevaldse arvutuse ja eeldas, et küsitlusele vastajaid on ca 8000 õpilast.

Küsimustik (vt lisa 4) on valminud *Google Forms* keskkonnas ja edastatud koolidesse koos kirjaga 16.03.2023. Autor valis elektroonilise ankeetküsitluse, kuna lisaks looduse säästmisele saavutatakse ka ajaline võit küsitluse läbiviimises ja andmete analüüsimises (Märtn, 2012, lk 42). Ankeetküsitluse valimiks kujunes juhuvalim, mis tähendab, et kõigil populatsiooni inimestel (antud töö puhul Eesti 10. – 12. klassi koolinoortel) on võrdne võimalus osutada valituks. Sellist meetodit kasutatakse, kuna töö eesmärgiks on teada saada üldistatult Eesti koolinoorte teadmises finantskirjaoskusest. (Rahman, *et al.*, 2022, p. 47)

Ankeetküsitlustele vastas õpilasi 34-st erinevast koolist, mis moodustab saadetud koolide valimist 18%. Kokku vastas 204 õpilast, mis on eeldatavast valimist 3%. Autor peab kõiki 204 vastust usaldusväärseks ja pole alust arvata, et vastuseid oleks mingil määral mõjutatud. Internetis läbiviidud küsimustiku usaldusväärst tõestab asjaolu, et kõikide vastajate anonüümsus on tagatud, mis loob võimaluse vastata ausalt (Murdoch, *et al.*, 2014, p. 2). Küsitluses olevate küsimustega avab vastaja oma teadmisi finantkirjaoskusest ja Eesti maksusüsteemist. Lisaks saab teavet koolinoorte teadmiste allikatest ja varasemast finantskäitumisest. Samuti uuritakse noortelt, kuhu nad oma vaba raha kulutavad ja milliseid finantsalaseid teemasid soovitakse, et koolis rohkem käsitletaks. Küsimustiku viimased kolm küsimust on isikuandmete kohta (vt lisa 4).

Selleks, et ei tekiks andmekaitsealaseid probleeme saadeti kiri Andmekaitse Inspeksiooni (vt lisa 5) ja seejärel Haridus- ja Teadusministeeriumile (vt lisa 6). Kõigepealt saabus vastus Haridus- ja Teadusministeeriumilt (vt lisa 7) 15.02.2023, kus selgitati, et: „*Esimesena asjana tuleks teil kooliga kokku leppida, et saaksite küsitlust teha koolis. Kas teil on vajalik ka lapsevanema nõusolek või muud piirangud, sõltub sellest, mis küsimusi te küsite ja kas on võimalik õpilaste nõ kaudne tuvastamine*“.

Kuna Andmekaitse Inspeksioonist ei tulnud vastust, otsustas autor küsida oma küsimusele vastuse telefoni teel. Telefonis vastati, et kui küsitlus viiakse läbi sellisel kujul, kus ei ole võimalik tuvastada, kas otseselt või kaudselt isikute andmeid, siis on tegemist anonüümsete andmetega. Lisaks tuleb arvestada, et autoril ei ole õigust küsida õpilaste kontaktandmeid, vaid kool saab ise jagada küsimustikku. 29.03.2023 saadeti autorile tema poolt esitatud küsimusele ka e-postiga tagasiside Andmekaitse Inspeksioonilt (vt lisa 8).

Andmete analüüsimeetodina rakendatakse kvantitatiivset kirjeldavat statistikat. Statistiliste tulemuste põhjal saab arvutada keskmiseid ja protsendilisi jaotuseid, et neid gruppide vahel võrrelda ja leida seoseid erinevate vanusegruppide lõikes.

Küsitluse andmete analüüsimine toimus ajavahemikul 25.03.2023 – 31.03.2023, ajaline kestus 24 tundi. Seejärel analüüsitulemused tõlgendati ja seoti teooriaga.

2.2. Küsitluse analüüs

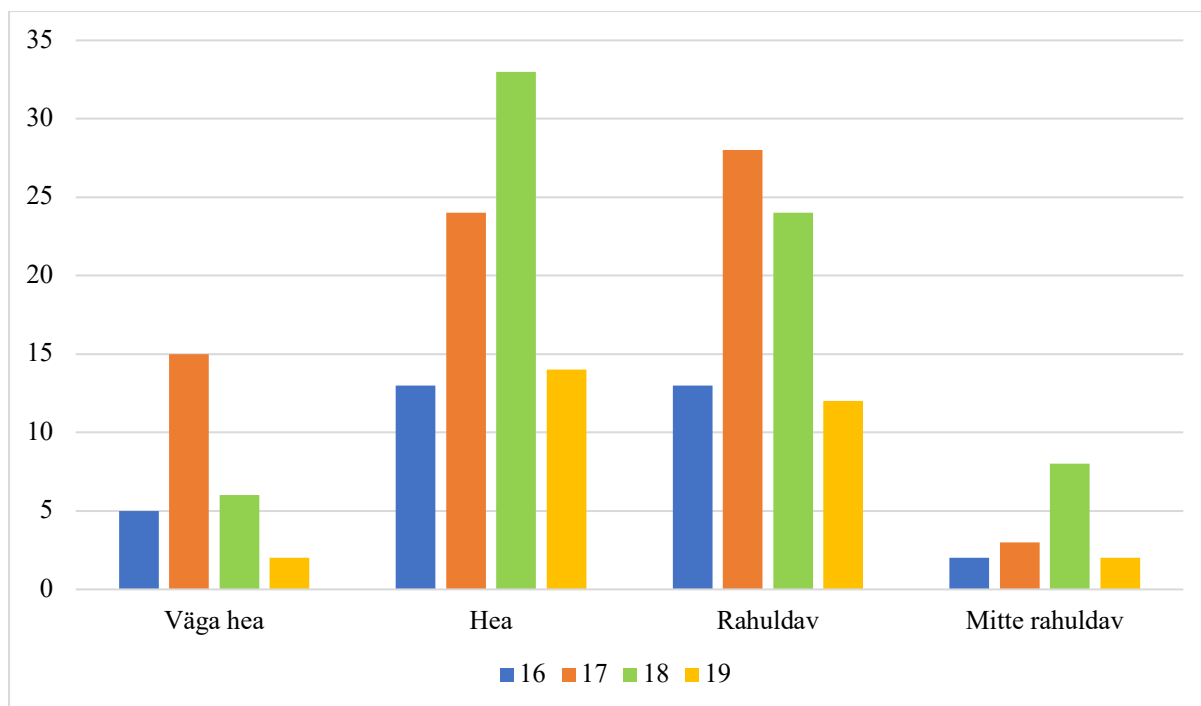
Ankeetküsitlusele vastas õppijaid 34-st koolist ehk kokku 204 noort. Vastajate seas oli enim 17- kuni 18-aastaseid õpilasi, 17-aastaste puhul oli meeste ja naiste osakaal enam-vähem võrdne (vt tabel).

Tabel. Uuringus osalenud koolinoorte arv (autori koostatud ankeetküsitluse põhjal)

Vanus aastates/sugu	16	17	18	19
Mees	13	34	29	15
Naine	20	36	42	15
Kokku	33	70	71	30

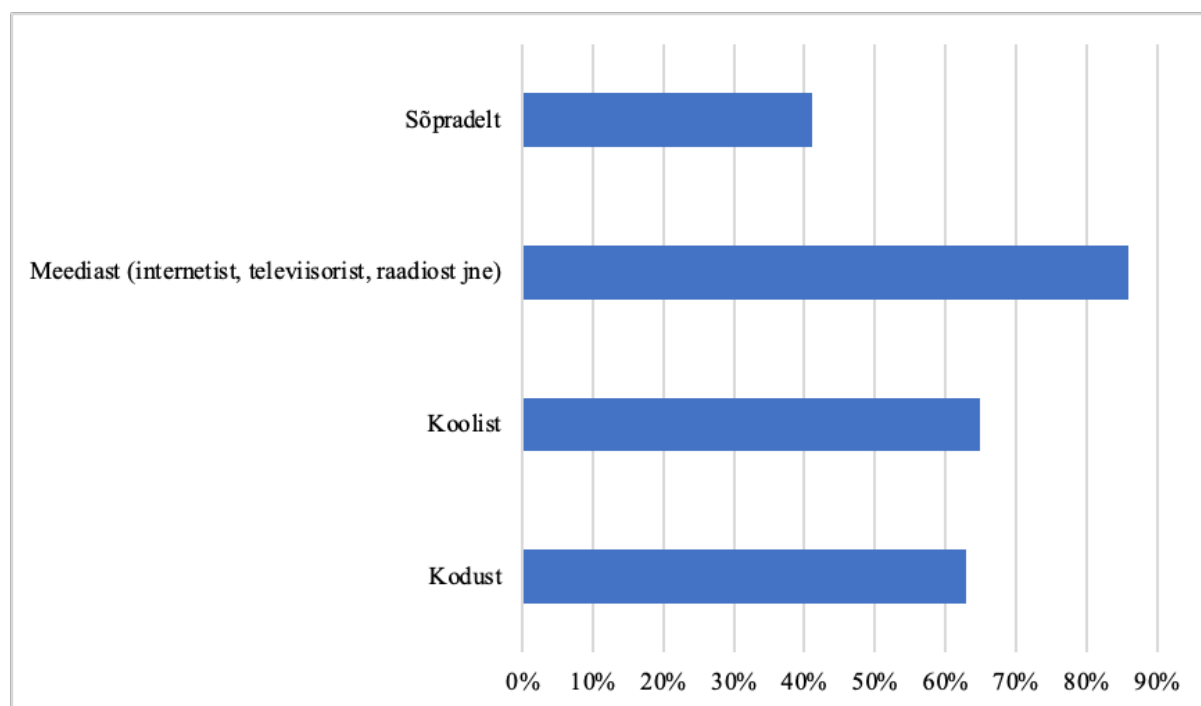
Selleks, et tulemused oleksid noortest tulenevad ja kajastaksid just tõelist seisut, uuris autor nende teadmisi rahatarkusest. Küsimustiku abil on võimalik hinnata võimalikke puudujääke ja leida veel käsitlemist vajavaid teemasid koolisüsteemis. Esmalt soovis autor teada saada, kuidas noore ise hindavad enda oskust rahaga ümber käia.

Analüüsist selgus, et noorte arvates on nende oskus rahaga ümber käia hea või rahuldav. Väike osa noortest leiab, et nende oskus on väga hea. Enim on rahul oma oskustega 17-aastased noored, kellest 15 peab oma oskusi väga heaks ja 24 heaks. 15 noort arvab, et nende oskused ei ole rahuldavad. (vt joonis 1)

Joonis 1. Noorte arvamus enda oskusest rahaga ümber käia (autori koostatud küsitluse põhjal)

Küll aga on oskuste omamiseks ja arendamiseks vaja saada infot. Sellepärast küsis töö autor noortelt, et millistest allikatest nad oma infot peamiselt saavad. Kuna infokanaleid võib olla mitmeid, siis jäeti vastajatele võimalus valida mitu vastust. (vt joonis 2)

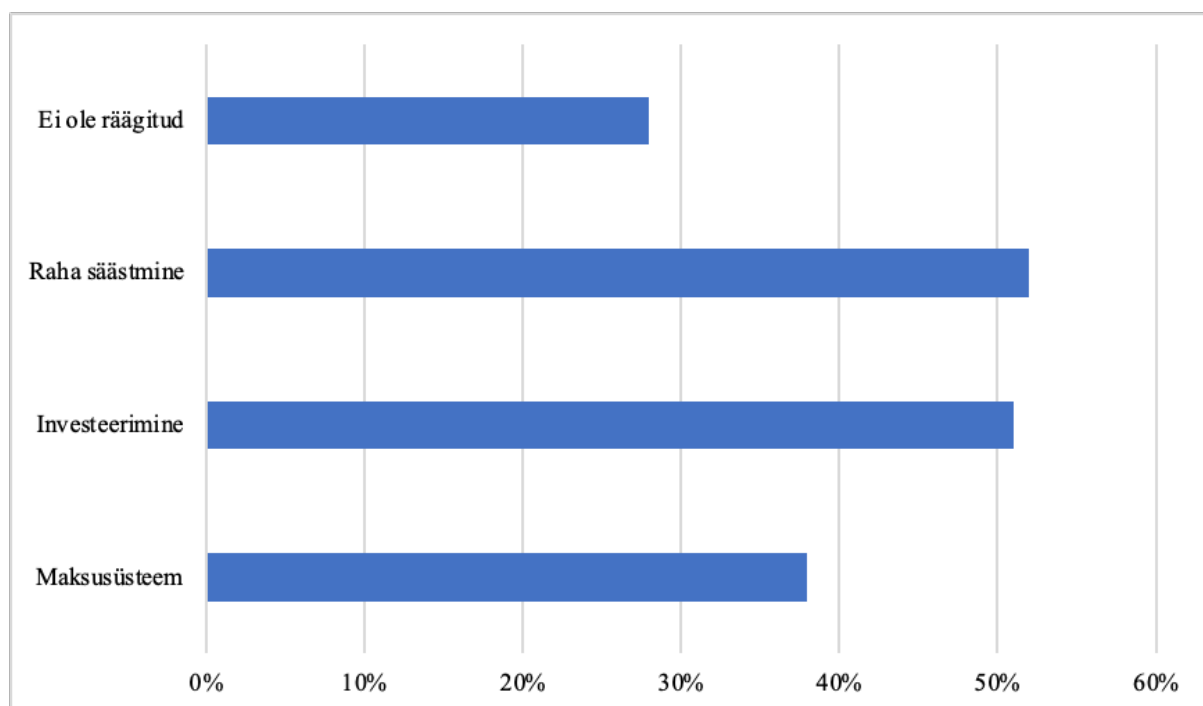

Joonis 2. Rahatarkuse kohta info saamise allikad (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Küsimuste vastuste analüüsist selgus, et peamiselt saadakse informatsiooni meediast. Selleks võib olla nii internet, televiisor, raadio või mõni muu tänapäeval kasutuses olev seade. Lisaks saavad üle poole noortest oma teadmisi koolist ja kodust, mis näitab, et mõlemas keskkonnas väärtustatakse rahatarkust ja soovitakse noorematele tarkusi edasi anda. (vt joonis 2)

Küsitlusest selgus, et 12% vastanutest suhtleb vanematega igapäevaselt rahatarkuse teemadel ja 66% noortest vähemalt korra kuus (vt lisa 9 joonis 1). Samuti saavad paljud uusi teadmisi sõpradega vesteldes, mis on lisaks vaba aja veetmisele hariv. Kuigi 65% noortest tõi välja, et nad saavad rahatarkuse kohta informatsiooni koolist, pole siiski 28% noortel koolis nendel teemadel räägitud.

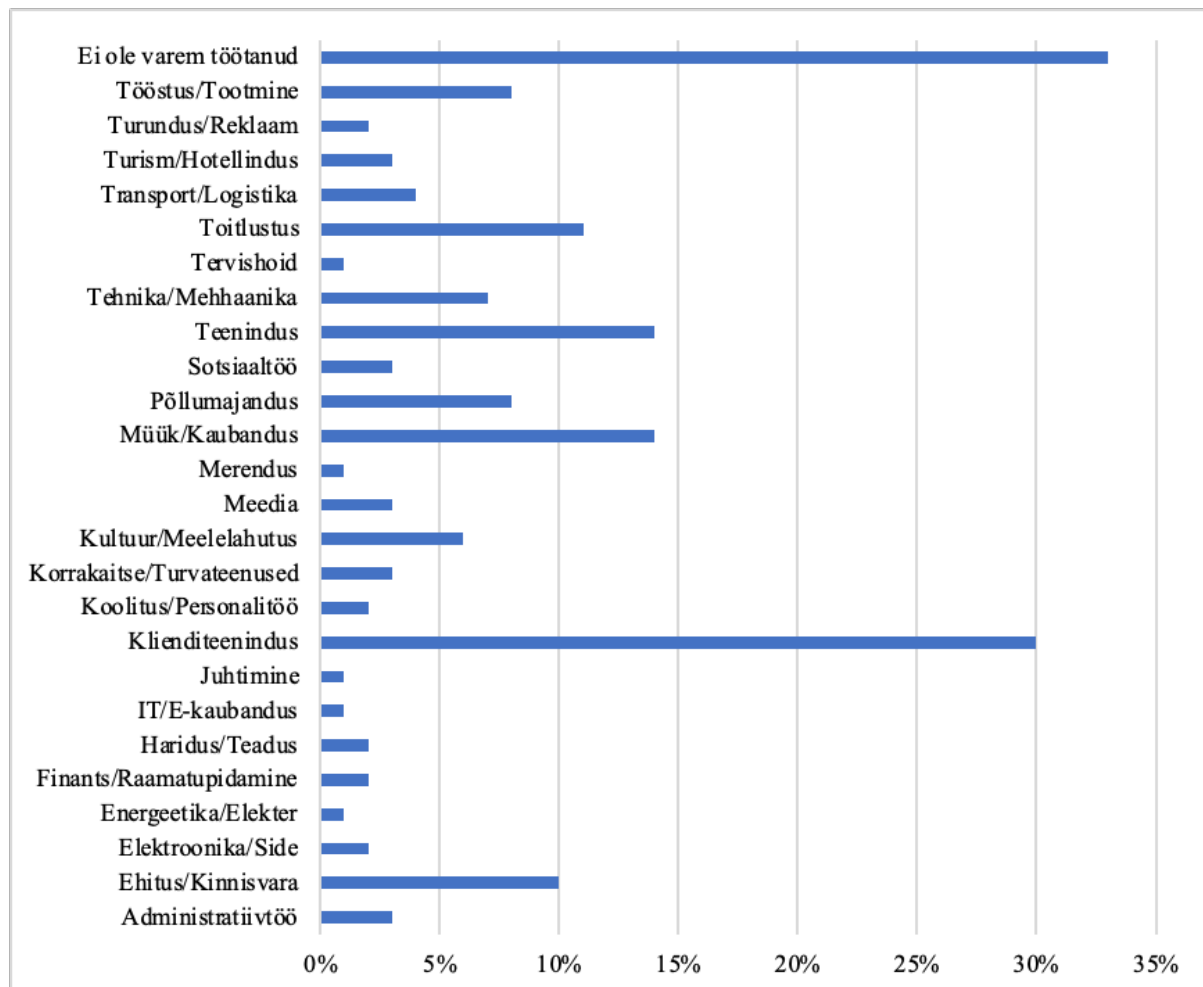
Enim on koolides käsitletud raha säästmist puudutavaid teemasid. Ligi 52% noortest on välja toonud, et neile on räägitud investeerimisest, mis on väga tähtis valdkond säästmise kõrval. Kõige vähem on räägitud Eesti maksusüsteemist ja see võib ka olla põhjus, miks 44% vastanutest on võtnud vähemalt korra elus vastu ümbrikupalka. (vt joonis 3)

Joonis 3. Milliseid teemasid on koolis käsitletud (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Samuti uuris töö autor noortelt, kas nad on proovinud teha kuueelarvet, et välja selgitada enda igakuised kulud ja seeläbi analüüsida võimalikke kokkuhoiuvõimalusi või investeerimist. Lisaks uuris autor noortelt, kas nad on kunagi arvanud enda palga või muu sissetuleku puhul brutotasust netotasu, et mõista miks ühest summast saab oluliselt väiksem summa. Selgus, et

56% noortest pole kunagi eelarve tegemisega kokku puutunud ega bruto ja neto tasusid arvutanud (vt lisa 9 joonis 2). Selleks, et täpsemalt mõista noorte kogemusi rahaga ümberkäimisest ja nende varasemaid läbielamisi seoses raha, tööturu ja muude eluga kaasas käivate valdkondadega, uuris autor noortelt valdkondade kohta, kus nad on varem töötanud (vt joonis 4).

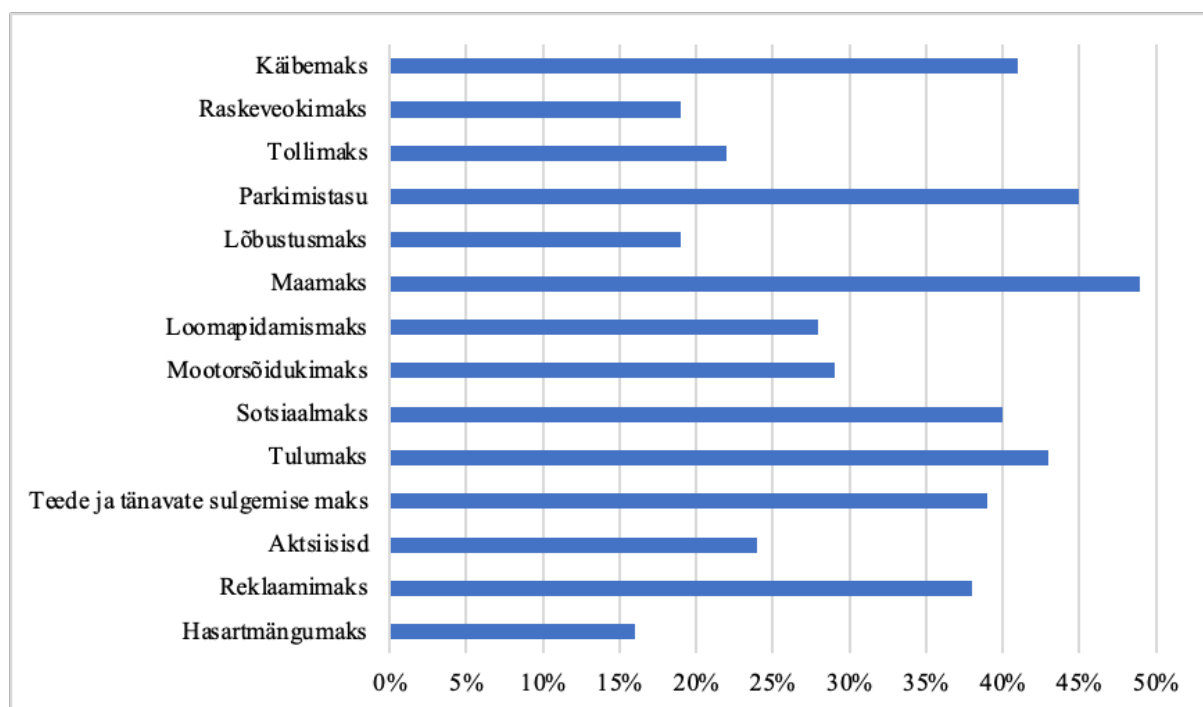
Joonis 4. Noorte varasem töötamise kogemus erinevates valdkondades (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Noorte vastuseid varasema töötamise kogemuse osas analüüsid selgus, et 33% noortest pole kunagi tööd teinud. Nendest, kes on töötanud, on enim teinud seda klienditeeninduse valdkonnas. Lisaks on osad noored töötanud teeninduses või tegelenud müügi ja kaubandusega. 12% noortest on kokku puutunud töötamisega toitlustuses. Populaarsemateks valdkondadeks on veel tööstus/tootmine (8%), tehnika/mehaanika (7%), põllumajandus (8%), kultuur/melelahutus (6%) ja ehitus/kinnisvara (10%). Autor eeldas, et noored teevad lihtsamaid töid, kuid ootamatu oli, et osad noortest on töötanud ka valdkondades, mis enamasti

vajavad rohkem teadmisi või eriharidust ja mida keskmisel 10. – 12. klassi õpilasel veel pole omandatud. Sellisteks valdkondadeks on nt tervishoid, merendus, koolitus, juhtimine, IT/e-kaubandus, haridus/teadus, energeetika/elekter ja elektroonika/side. (vt joonis 4)

Kuna suur osa noortest on tööl käinud mõnes ettevõttes, siis on nad saanud ka palka tehtud töö eest. Seetõttu küsis töö autor noortelt, et kas nad on vastu võtnud ümbrikupalka, ehk saanud töötatud aja eest tasustatud nn „mustalt”. Vastustest selgus, et peaaegu pooled (44%) on vastu võtnud ümbrikupalka (vt lisa 9 joonis 3). Selleni võib viia teadlik käitumine või puudulikud teadmised ümbrikupalgast ja selle tagajärjest. Sellegipoolest ei ole noorele ümbrikupalga vastuvõtmine kasulik ja sellise tegevusega võib kaasneda asjaolu, et tööandja keeldub palga maksmisest.

Küsitluses uuriti noortelt, milliseid kohalikke makse nad teavad. Kohalikud maksud on riiklike maksude kõrval väga tähtsad, kuna nendest rahastatakse omavalitsuse erinevaid valdkondi. Kohalikeks maksudeks on reklaamimaks, teede ja tänavate sulgemise maks, mootorsõidukimaks, loomapidamismaks, lõbustusmaks ja parkimistasu. Vastajad lähenesid vastuse valimisele erinevalt. Kuna neile oli antud võimalus valida mitu varianti, siis osad kasutasid seda. Noorte seas oli vastajaid, kes valisid mitu varianti ja seeläbi vastasid vähemalt ühe õigesti. Oli ka neid, kes valisid vaid ühe vastuse ja seetõttu sai nende tulemus olla kas 100% õige või vale. Teadlikult lisati küsitluses ka riiklikke makse. (vt joonis 5)

Joonis 5. Noorte teadmised kohalikest maksudest (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

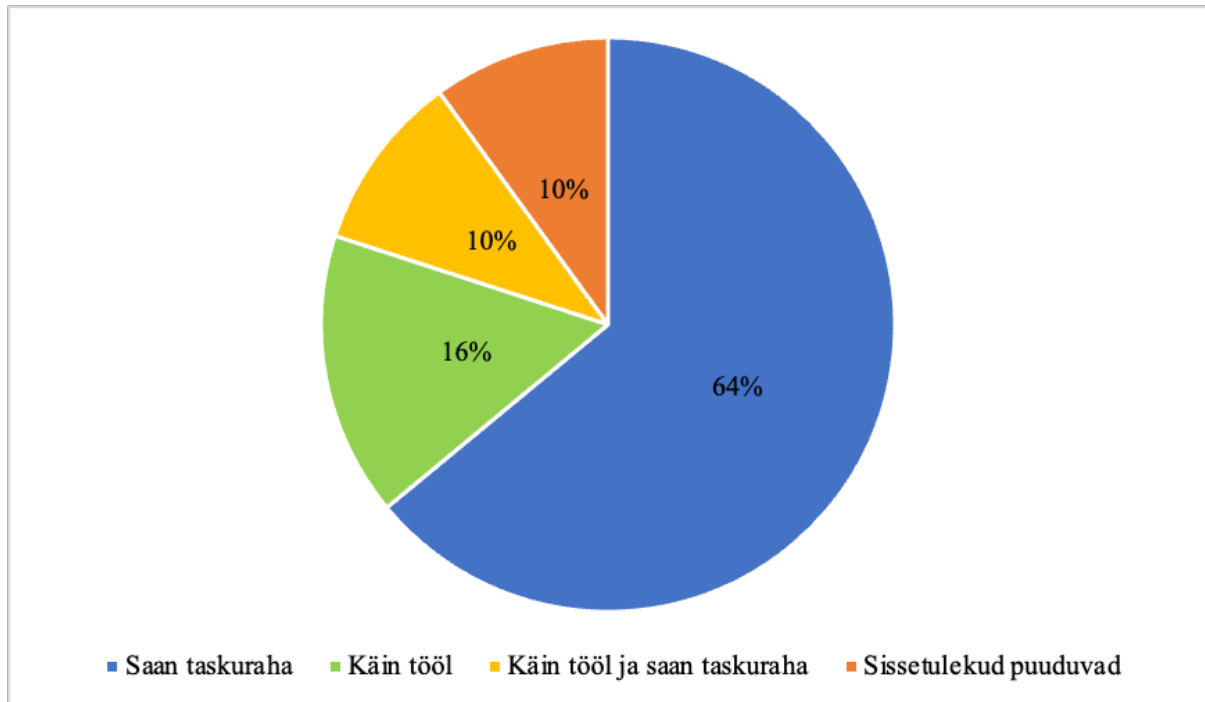
Ankeetküsitluse vastustest selgus, et noorte jaoks valmistas enim segadust maamaks, mida peeti (46%) kohalikuks maksuks. Peale selle pidasid noored kohalikeks maksudeks käibemaksu (41%), tulumaksu (43%) ja sotsiaalmaksu (40%). Korrektsete vastuste puhul toodi välja enim parkimistasu (45%), teede ja tänavate sulgemise maks (39%) ja reklaamimaks (38%). Lisaks eelnimetatule osati nimetada mootorsõidukimaksu (29%), loomapidamismaksu (28%) ja lõbustusmaksu (18%). (vt joonis 5)

Autor küsis veel mõned küsimused riiklike maksude kohta, mis on igapäevaselt vajalikud. Nendeks on käibemaks, tulumaks ja sotsiaalmaks. Käibemaksu puhul vastas õigesti 71% vastanutest, et tegemist on riikliku maksuga ja 78%, et maksumääraks on 20% (vt lisa 9 joonis 4). Tulumaksu puhul oskasid noored määratleda 73% juhtudest, et tegemist on riikliku maksuga, mille maksumääraks on 20% (53%) (vt lisa 9 joonis 5). Sotsiaalmaksu küsimuses teadis 69% vastajatest, et sotsiaalmaks on riiklik maks ja 47%, et sotsiaalmaksu määr on 33% (vt lisa 9 joonis 6).

Selleks, et paremini mõista noorte teadmisi maksudest ja Eesti pensionisüsteemist, küsis töö autor täpsustavaid küsimusi. Esmalt uuriti sotsiaalmaksu eesmärgi kohta. 93% noortest vastas, et on teadlikud sellest, et sotsiaalmaksu kasutatakse pensionikindlustuse ja ravikindlustuse saamiseks (vt lisa 9 joonis 7). Järgnevalt uuriti töötuskindlustusmaksu eesmärki. 27% noortest valis vastuseks, et eesmärk on garanteerida peale töökoha kaotust uus töökoht. See vastus oli neljast etteantud vastusevariandist ainukene vale. (vt lisa 9 joonis 8)

Pensionikindlustusmaksu eesmärgist olid noored teadlikud ja 92% küsitlusele vastanutest vastas, et antud makse eesmärgiks on säilitada pensionieas inimeste igakuine sissetulek (vt lisa 9 joonis 9). Samuti on enamus vastajatest teadlik Eesti pensionisüsteemi komponentidest. Vaid 16% noortest arvas, et pensionisüsteem koosneb tulumaksust ning 5% arvas, et haigusrahadest. Õigeteks vastusteks oli riiklik pension (84% vastajaid), kohustuslik kogumispension (57% vastajaid) ja täiendav kogumispension (73% vastajaid). (vt lisa 9 joonis 10)

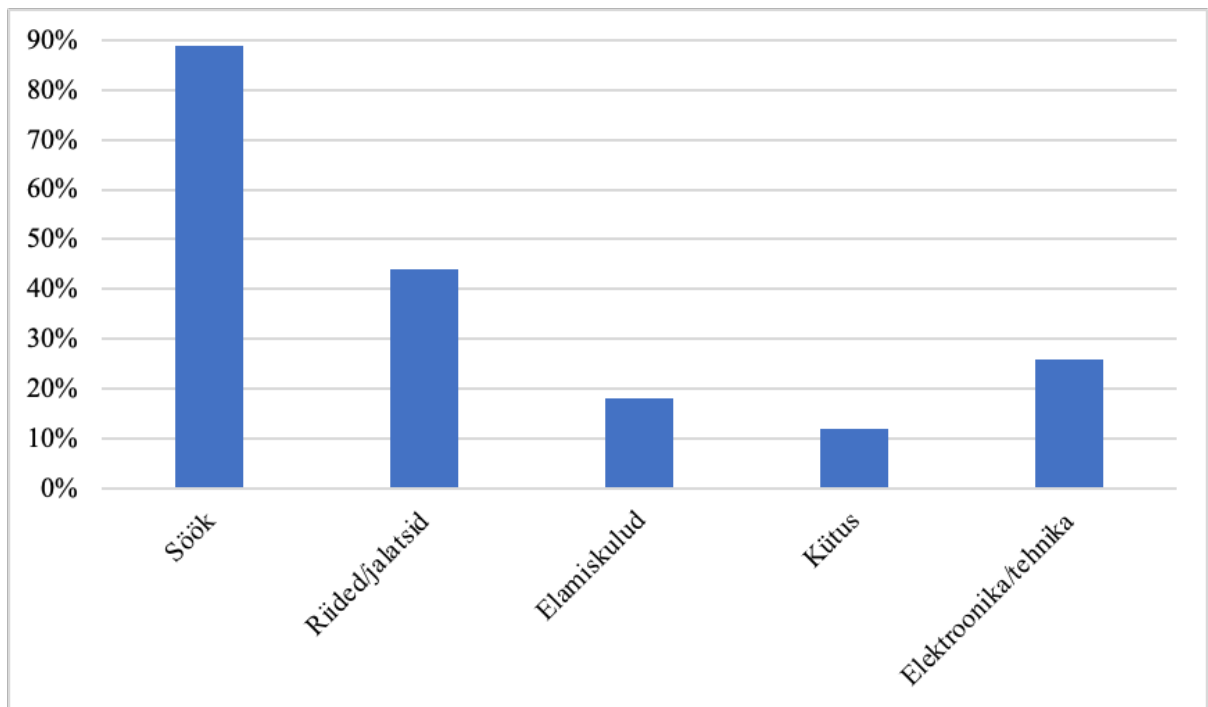
Selleks, et tulevikus saada pensioni, tuleb eelnevalt teha tööd ja maksta selle pealt ka makse. Alternatiiv võib olla investeerimine või muu raha kasvatamine, mis tagab lisaks praegustele väljaminekutele ka tulevikuks pideva ja piisava sissetuleku (vt joonis 6), et katta väljaminekud.

Joonis 6. Sissetulekuallikad (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Joonisel 6 nähtuvad tulemused noorte sissetulekuallikate osas. Suur osa noortest (64%) ise tööl ei käi ja elavad peamiselt vanemate või kellegi teise poolt antavast taskurahast. 10% on nii neid noori, kes saavad taskuraha ja käivad ka tööl, kui ka neid, kellel puudub igasugune sissetulek. Ainsa sissetulekuna tööl käimist tõi välja 16% noortest, ehk 33 vastanut.

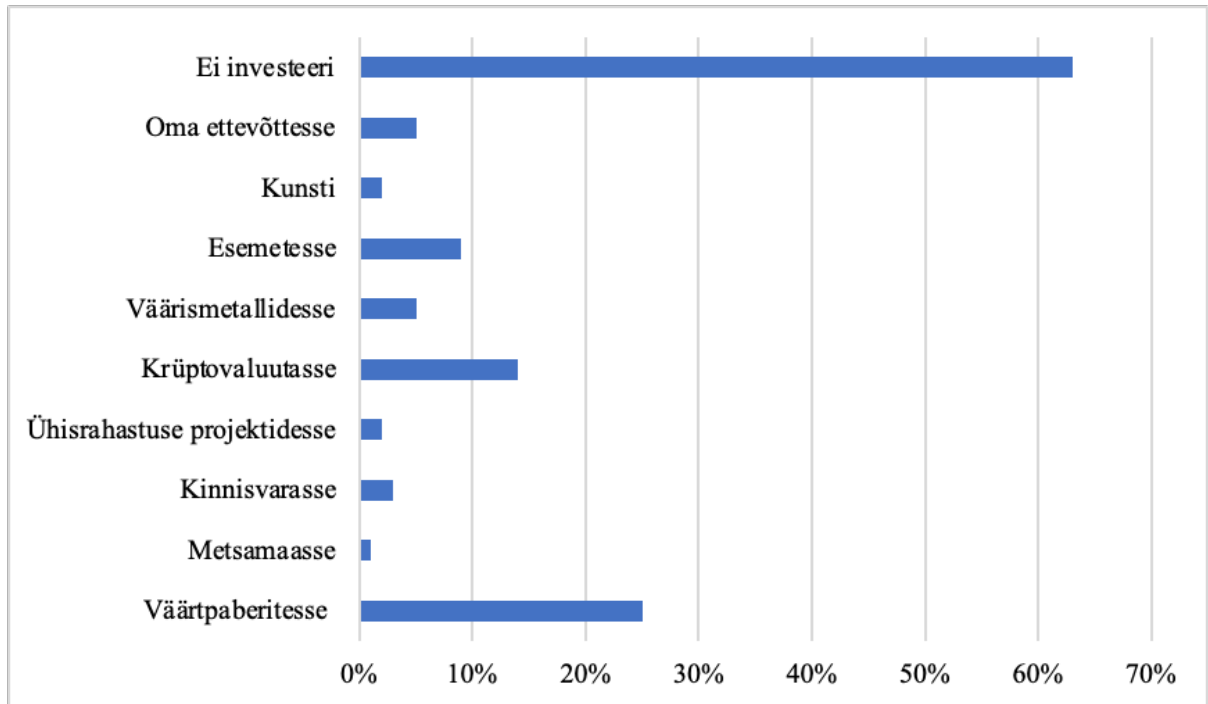
Kuna enamus noori vastas, et neil on sissetulek kas palgatöölt saadava tasuna või taskurahana, siis järgnevalt uuriti noortelt, et milliste valdkondade peale neil igakuiselt tavaliselt raha kulub. Antud küsimuse puhul ei arvestatud investeerimist ega ka raha säästmist, vaid vastust oodati igapäevaste kululiikide osas (toit, riided, kütus jne). (vt joonis 7)

Joonis 7. Noorte raha kasutamine (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Vastustest selgus, et suur enamus (181 vastajat) noortest kasutab oma sissetulekut söögi ostmiseks. See oli arusaadav ja loogiline, kuna autori arvates meeldib noortele süüa erinevat rämpstoitu. Küll aga kasutab 44% noortest oma taskuraha riiete ja jalatsite ostmiseks. Olgu selleks siis soov kanda kõige uuemaid rõivaid või puudub perel võimalus neid lapsele osta. Samuti on noorte väljaminekuteks elektroonika ja tehnika (53 vastanut), mis on järjest kallineva ja uueneva ajastu vaieldamatu osa, kui soovitakse olla populaarne ja käia trendidega kaasas. (vt joonis 7)

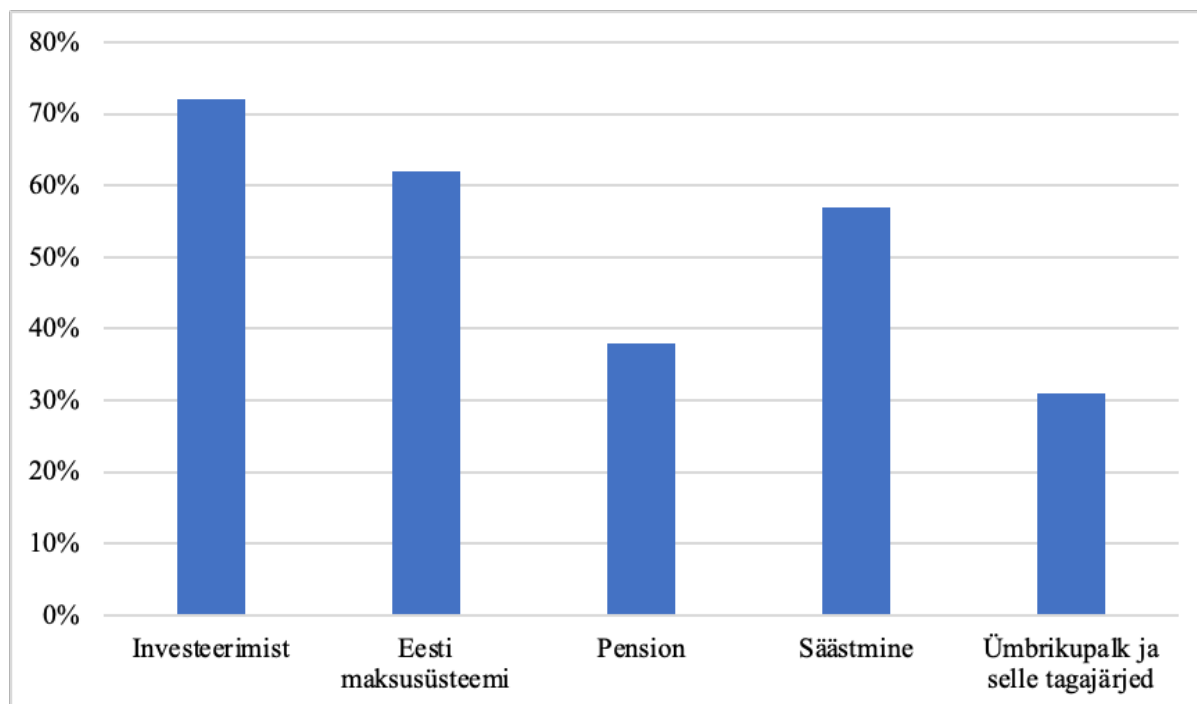
Kui eelmise küsimusega soovis töö autor noortelt saada teada, millele igapäevaselt raha kulub, et tuvastada noorte peamised kuluallikad, siis järgmise küsimusega oli eesmärgiks uurida noorte raha paigutamise kohta erinevatesse investeerimis valdkondadesse (vt joonis 8). Investeerimine on üks võimalikest tuleviku kindlustamise tavadest. See ei tähenda seda, et ilma investeerimiseta poleks võimalik veeta turvalist pensionipõlve. Pigem oleks vajalik, et noored alustaksid investeerimisega varakult või oleksid vähemalt teadlikud võimalikest valdkondadest, kuhu investeerida.

Joonis 8. Investeeringuvaldkonnad (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Joonis 8 kirjeldab, et üle poole küsitlusele vastanutest (63%) ei ole kunagi oma raha paigutanud investeringutesse. Samuti selgus, et 5% noortest on loonud enda ettevõtte ja investeerivad selle edusse. Ülejäänud vastajatest on investeerinud või investeerivad peamiselt teistesse ettevõtetesse või esemetesse, mille väärtus võib aja jooksul tõusta. Nii on otsustanud 25% küsitlusele vastanutest investeerida oma raha väärtpaberitesse, 14% krüptorahasse, 3% kinnisvarasse ja 2% ühisrahastus projektidesse. Veel investeeritakse esemetesse (9%), väärismetallidesse (5%), metsamaasse (1%) ja kunsti (2%).

Lõpetuseks paluti noortel välja tuua teemad, mida nende arvates tuleks rohkem koolis käsitleda. Autor soovis küsimusega selgitada välja teemad, mille osas noored sooviksid lisa informatsiooni. Sellised teadmised aitavad tulevasel elus hästi toime tulla ning tagada endale finantsilised teadmised nii igapäevaseks toimimiseks kui ka pikaajaliseks säästmiseks. (vt joonis 9)

Joonis 9. Mida võiks koolis veel õpetada (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Peaaegu kolmandik (31%) vastanutest tõi välja, et nende teadmised ümbrikupalgast ja selle vastuvõtmisel kaasnevatest tagajärgedest on puudulikud ja seetõttu tuleks sellele valdkonnale rohkem haridussüsteemis tähelepanu pöörata. Kuigi pensioniiga on noortel veel kaugel tulevik ja sellele mõtlemine ei pruugi olla nende jaoks esmatähtsaks murekohaks, on siiski 38% noortest veendunud, et pensionist tuleks rohkem rääkida. Noorte mure tuleviku osas peegeldub nende vastustest. Sellele viitab asjaolu, et 57% vastanutest tunneb, et vajaksid rohkem lisainfot säästmise teemade kohta. Samuti 72% noortest sooviks täiendavalt teada investeerimisest, sellega alustamisest ja raha teenimisest, ning tasuvate investeeringute tegemisest. Kuigi suur osa vastanutest on huvi üles näidanud investeerimisega seotud teemadel, on oluliseks peetud ka teadlikkuse tõstmist Eesti maksusüsteemi osas. Antud teema nõuab tähelepanu, sest sellealaseid teadmisi on vaja igapäevaselt ja seetõttu on üle poolte (62%) koolinoortest soovinud, et seda koolis rohkem käsitletak. (vt joonis 9)

2.3. Küsitluse tulemus, järeldused ja soovitused

Küsitluse analüüsist selgub, et suur osa noortest on saanud informatsiooni erinevate rahatarkuse osade kohta, kuid neil puuduvad praktilised kogemused antud teemadega. Kolmandik noortest pole kuskil tööd teinud ja paljude sissetulekuks on hetkel ainult vanemate või teiste tuttavate käest saadav taskuraha. Seetõttu olid noorte teadmised maksudest ka osade

küsimuste puhul tagasihoidlikud. Noored, kellel on pidev sissetulek taskurahana või palgana, kasutavad raha peamiselt igapäevasteks vajadusteks, kuid on ka noori, kes investeerivad raha esemetesse, maasse või aktsiatesse. Seda rõhutas ka Willis (2008, p. 203), et lisaks rahaga ümberkäimisele on tähtis roll investeerimisel ja maksudest teadlik olemisel, et olla rahatark inimene ning elus hästi toime tulla (vt käesolev töö lk 8–9).

Uuringust selgus, et koolis õpetatavast on kindlasti mingil määral kasu. Üle 60% noortest tõi välja, et on osaliselt oma teadmised rahatarkusest saanud koolist. Varasemas uuringus (OECD, 2020, p. 39) on leitud, et koolis õpetatakse küll osasid eluks vajalikke finantsalaseid teadmisi, kuid koolides õpetatavad teemad ja mahud on erinevad. (vt käesolev töö lk 13). Seetõttu on erinev ka noorte teadmiste hulk.

Veel sai autor teada, et kodust ja sõpradelt saadavat informatsiooni hinnatakse usaldusväärsemaks ja kasulikumaks võrreldes meediast saadavaga. Seda informatsiooni toetas ka Alekam, *et al.* (2018, p. 310), kes väitsid, et just inimesed, kellega igapäevaselt suhtleme ja koos aega veedame, on need, kes võivad teha meist rahatargad ja anda oma teadmisi edasi, et siis nende samade teadmistega aidata teisi, kuid eelkõige ennast. Eelnevale täiendavalt näitasid 2018. aastal läbi viidud uuringu tulemused, et noored väärtustavad enim kodust saadavat teavet (OECD, 2020, p. 20). (vt käesolev töö lk 14–15)

Küsimusele, et kuidas hindate oma rahaga ümberkäimise oskus, oli vastuseks pigem hea või rahuldav. Noored on enda oskuste suhtes ausad ja teadlikud, et nende oskused ei ole piisavad, et saaks kindel olla tulevikus. Küll aga ei saa nõustuda autor McCormick'i (2009, p. 73) seisukohaga, nagu noored ise ei huvituks antud teemadest (vt käesolev töö lk 14). Seda tõestab asjaolu, et noored uurivad internetist ja räägivad sõprade/perega raha puudutavatest teemadest. Veel ka see, et üle poolte küsitlusele vastanutest leiab, et on veel palju teemasid, millest ei teata piisavalt ja mida tuleks koolis põhjalikumalt käsitleda.

Üle poolte (63%) küsitlusele vastanud noortest ei tegele raha paigutamisega aktsiatesse, kinnisvarasse või muudesse investeringutesse ja pole ka kokku puutunud eelarve tegemisega. Siiski on neil teada enda peamised kuluartiklid nagu näiteks söök, riided, jalatsid, tehnika ja mõningate noorte puhul juba ka elamiskulud ja kütus. Just viimased kaks kuluartiklit on need, mis enamasti on kasutuses kogu elu ja nendega arvestamine elu planeerimisel on äärmiselt tähtis. Uuringutest on selgunud, et kõrgkoolides oodatakse juba noortelt majanduslikult hakkama saamist ja teadmisi, kuigi need tihti on puudulikud. Kõrgkooli astudes peavad noored

tegema esimesed suuremad finantsotsused. Kezar ja Yang (2010, p. 16) oma uuringus välja toonud, et tihti pole noortel selle jaoks vajalikke teadmisi ja puuduvad oskused ennast ära elatada, ning luua hea majanduslik olukord õpingute ajaks ja ka tulevikuks (vt käesolev töö lk 15).

Lisaks on noortel põhilised teadmised maksudest või vähemalt oskavad aimata, millised kategooriad on maksustatud ja mis on nende eesmärgid. 2020. aastal läbi viidud analüüsis selgus, et gümnaasiumi õppekavas pole rahatarkusega seotud teemasid otseselt käsitletud (Rahandusministeerium, 2020, lk 18). Samuti töid Furnham ja Rawles (2004, p. 13) välja, et noortele tulevad maksud ehmatuseks. (vt käesolev töö lk 15) Lõputöös selgus, et noored on teadlikud nii käibemaksu, sotsiaalmaksu kui ka tulumaksu olemusest ja eesmärgist. Samuti olid noorte teadmised väga head töötuskindlustusmaksu ja pensionikindlustusmaksu osas, ning juba varakult on nad teadlikud millest koosneb pensionisüsteem, kuigi neil on selle eani veel mitukümmend aastat aega.

Kuigi noored on teadlikud maksudest ja enamus on saanud esimese tööl käimise kogemuse, on siiski peaaegu pooled (44%) noored võtnud vastu ümbrikupalka. Seda, et Eestis ja lähiriikides on suureks probleemiks ümbrikupalkade maksmine, on välja toodud ka varasemates uuringutes (Putniņš & Sauka, 2015, p. 20) (vt käesolev töö lk 17). Lisaks on uuringutest selgunud, et ümbrikupalka võtavad vastu enamasti haavatavamad sihtgrupid. Üheks selliseks on antud uuringu valimit arvestades noored, kellel on veel haridus omandamisel. Neil puuduvad vajalikud teadmised ja oskused seaduslikult töötada antud ametikohtadel. (Gheorghiu, 2012, pp. 203–204; Williams & Padmore, 2013, p. 421) (vt käesolev töö lk 18)

Analüüsi tulemuste põhjal teeb autor Haridus- ja Teadusministeeriumile järgmised soovitused:

- Suurendada finantskirjaoskuse õpet.

Kuna noored on ise avaldanud soovi, et koolis tuleks käsitleda rohkem Eesti maksusüsteemi olemust ja muid igapäevaselt vajalikke teemasid, siis tuleks tulevikus neid põimida rohkem erinevatesse õppeainetesse.

- Läbi viia finantskirjaoskuse teavitusi lapsevanematele.

Lisaks koolile on noorte informatsiooni saamise allikaks ka vanemad ja internet, seetõttu võiks olla loodud noortele ja nende vanematele arusaadavad infoleheküljed ja mängud. Sellega

toetatakse noorte õpetamist vanemate poolt ja noored saaksid ka ise kiirelt usaldusväärset informatsiooni.

Tulenevalt läbiviidud analüüsist teeb autor järgmise soovitus Maksu- ja Tolliametile:

- Kontrollida sagedamini noori palkavaid ettevõtjaid või teenindussektorit üleüldiselt.

Noorte vanusegrupi seas on ümbrikupalga maksmise osakaal suur ja seetõttu tuleks tulevikus rohkem kontrollida teenindussektorit (kuna seal töötab enim noori), et vähendada ümbrikupalga maksmist noortele ja tagada neile lepinguga vajalikud hüved.

KOKKUVÕTE

Arvatakse, et oma rahaga ümberkäimine on lihtne ja igaüks võib kulutada enda teenitud raha sellele, mida parimaks peab. Küll aga on pikemas perspektiivis oluline mõelda ka tuleviku finantsolukorrale. Seetõttu on väga vajalik, et just kasvav põlvkond noori oleks haritud teemadel, mis võivad neile tuua kõige suuremat kasu, kui teadmisi praktikasse rakendatakse.

Antud lõputöö eesmärgiks oli välja selgitada Eesti gümnasistide teadmised finantskirjaoskusest. Lõputöö eesmärgi saavutamiseks püstitati uurimisprobleem, et välja selgitada, millisel tasemel on noorte teadmised finantskirjaoskusest.

Autor püstitas uurimisprobleemist lähtuvalt kolm uurimisküsimust:

1. Kuhu noored oma vaba raha kulutavad?
2. Millises valdkonnas on noored varasemalt töötanud?
3. Kui paljud noored on kokku puutunud maksudega ja ümbrikupalgaga?

Uuringu tulemuste analüüsist selgus, et noorte vaba raha kulub peamiselt igapäevastele vahenditele (söök, jook, vaba aja tegevused). Veel kasutavad noored oma raha ka uute seadmete või riiete ostmiseks. Sellest aga nähtub, et noortel on vähe teadmisi vaba raha kasutamisest. Kindel on see, et suur osa noortest kulutab raha mittesihotspäraselt ja ei tegele investeerimise või raha kõrvale panemisega, et tulevikus seda mõistlikult kasutada.

Küll aga on noored sisenenud juba tööturule ja saanud vähemalt esimese kogemuse töö tegemisest ja iseseisvalt palga teenimisest. Kuna noorte taust ja vanus on erinev, siis erinevad ka nende töö tegemise valdkonnad. Siiski oli igas valdkonnas vähemalt üks noor, kes on antud tööd teinud, mis näitab, et tegelikkuses pole Eestis valdkondi, kus noored töötada ei saaks.

Kui teooria allikates väideti, et noortele tulevad maksud ehmatuseks, siis antud töös küsitlusele vastanud noored teavad makse ja on enamasti kursis maksude olemusega. Mõningate maksude määratlemisel ja eesmärgi tähendusega eksiti, kuid peamised tegureid maksude juures teati ja see on autori arvates väga positiivne märk. Küll aga pole positiivne see, et noored on võtnud vastu ümbrikupalka. Olgu selleks siis tahtlikult maksudest kõrvalehiilimine, et kättesaadav summa oleks suurem, või teadmatus ümbrikupalgaga kaasnevatest võimalikest negatiivsetest tagajärgedest.

Lõputöös tehti kolm soovitus finantskirjaoskuse alase informatsiooni paremaks tutvustamiseks noortele ja nende vanematele, ning ümbrikupalga leviku piiramiseks. Teoreetiliste allikatele ja läbiviidud küsitlusele tuginedes tehti soovitus Haridus- ja Teadusministeeriumile, et suurendada igapäevaselt vajalike rahatarkust puudutavate teemade mahtu koolis ja põimida antud teemat rohkem erinevatesse õppeainetesse. Lisaks on soovituslik luua noortele ja nende vanematele usaldusväärne lehekülge finantskirjaoskust puudutava informatsiooni saamiseks. Samuti tegi autor soovitus Maksu- ja Tolliametile. Kuna noortele makstakse suures osas ümbrikupalka ja nende peamine töösektor on teenindus, siis tuleks antud sektorit rohkem kontrollida.

Lõputöö eesmärk saavutati. Autori arvates on Eesti koolinoored tublid ja nende teadmised antud teemal on piisavad iseseisva elu alustamiseks. Mõningates teemades omatakse rohkem teadmisi ja seetõttu on neil kõigil midagi juurde õppida, et kindlustada endale parem tulevik ja vältida probleeme, mis võivad esineda teadmatusest.

Lõputöös keskenduti Eesti gümnaasiumide/keskkoolide finantskirjaoskusele, kuid autori hinnangul võiks tulevikus lähemalt uurida finantskirjaoskuse teemal maa- ja linnakoolide erinevusi, mis töös jäi realiseerimata. Lisaks saaks teha sellest tulenevalt järeldusi, kas kooli asukohal on seos haridustasemega, mis pakuks paremaid finantsilisi teadmisi.

SUMMARY

The title of the thesis is "Estonian high school students' knowledge of financial literacy". The aim of this thesis was to find out Estonian high school students' knowledge of financial literacy.

The bachelor's thesis concerns money, taxes, investing, students, financial wisdom, savings, types of expenses, and financial literacy. In the theoretical part of the work, an overview of financial wisdom in Estonia and its relevance in today's society was given. The work shows how people become more aware by using the example of statistical data.

In order to achieve the goal of the thesis and fulfill the set tasks, a quantitative study was carried out. The method of data collection was a questionnaire, in which young people's awareness of the Estonian tax system and handling of money was investigated. Quantitative content analysis was used as a data analysis method. As a result of the analysis, it was possible to draw a conclusion about the knowledge of schoolchildren about financial literacy and provide feedback to Estonian state institutions.

In addition, the problem of envelope pay is big among young people, and in order to fix it, young people should be educated about the possible consequences, and at the same time, control should be increased in companies that use young people as labor. Nationally created websites and games would help young people get the necessary information, and at the same time, it would also be possible for parents to talk more educationally with young people about these topics.

The final thesis focused on the financial literacy of Estonian grammar schools/high schools, but in the author's opinion, the differences between rural and urban schools on the topic of financial literacy could be studied more closely in the future, which was not realized due to the obstacles mentioned in the thesis. In addition, conclusions could be drawn as a result of whether the location of the school has a connection with a better education system that would provide better financial knowledge.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Ahmed, A. & Kedir, S., 2015. Tax compliance and its determinant the case of Jimma Zone, Ethiopia. *International Journal of Research in Social Sciences*, 6(2), pp. 7–21.

Alekam, J. M. E., Salleh, M. S. B. M. & Mokhtar, S. S. B. M., 2018. The Effect of Family, Peer, Behavior, Saving and Spending Behavior on Financial Literacy Among Young Generations. *International Journal of Organizational Leadership*, 7(3), pp. 309–323.

Castiglioni, C. & Lozza, E., 2021. The Economic Psychology of Tax Compliance and Charitable Giving: A Comparative Analysis and Research Agenda Pubblicato online. *Ricerche di Psicologia*, 44(3), pp. 1–50.

Capuano, A. & Ramsay, I., 2011. *What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics*.

[Võrgumaterjal] Leitav:

https://law.unimelb.edu.au/files/dmfile/FINANCIAL_LITERACY_PROJECT_RESEARCH_REPORT_MARCH_20111.pdf [Kasutatud 10.12.2022].

Cordell, D. M., 2001. RiskPACK: How to Evaluate Risk Tolerance. *Journal of Financial Planning*, 14(6), pp. 36–40.

Corter, J. E. & Chen, Y.-J., 2006. Do Investment Risk Tolerance Attitudes Predict Portfolio Risk? *Journal of Business and Psychology*, 20(3), pp. 369–372.

De Los Santos-Gutiérrez, A., Molchanova, V. S., González-Fernandez, R. & García-Santillán, A., 2022. Financial Literacy, Savings Culture and Millennials Students Behavior Towards Retirement. *European Journal of Contemporary Education*, 11(2), pp. 491–503.

Dua, S., Rai, K. & Yadav, M., 2019. Association of Financial Attitude, Financial Behaviour and Financial Knowledge Towards Financial Literacy: A Structural Equation Modeling Approach. *FIIB Business Review*, 8(1), pp. 49–60.

Eesti Hariduse Infosüsteem, 2023. *Koolivõrgu kaardid*. [Võrgumaterjal] Leitav:

<https://koolikaart.hm.ee/index.php?id=map1&t=3&scrl=1&k%5B%5D=7&s=&address=> [Kasutatud 27.03.2023].

Eesti Konjunkturiinstituut, 2020. Illegaalse alkoholi ja sigarettide tarbimine ja kaubandus ning ümbrikupalkade maksmine Eestis 2019 (elanike hinnangute alusel). [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.emta.ee/media/306/download> [Kasutatud 04.05.2023].

European Union, 2007. Eurobarometer. *Underclared Work in The European Union*, – *European Commission Report*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=37886> [Kasutatud 06.03.2023].

European Union, 2014. Eurobarometer. *Undeclared Work in the European Union*. – *European Commission Report*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=40749> [Kasutatud 06.03.2023].

Fichtner, J., Gale, W. & Gelfond, H., 2019. *How Will Retirement Saving Change By 2050? Prospects for the Millennial Generation. Economic Studies at Brookings*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://brook.gs/3rNuCHY> [Kasutatud 10.12.2022].

Furnham, A. & Rawles, R., 2004. Young People's Ignorance about the Topic of Taxation. *Journal of Socio-Economics*, 6(1), pp. 12–23.

Gheorghiu, V., 2012. Ways to reduce undeclared work. *Perspectives of Business Law Journal*, 1(1), pp. 202–208.

Goetz, J., Cude, B. J., Nielsen, R. B., Chatterjee, S. & Mimura, Y., 2011. College-Based Personal Finance Education: Student Interest in Three Delivery Methods. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(1), pp. 27–42.

Haridus- ja Teadusministeerium, 2020. *PISA 2018 finantskirjaoskuse uuring. Pressikonverentsi infomaterjal*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.hm.ee/sites/default/files/07.05.2020_pisa_finantskirjaoskus_kokkuvote.pdf [Kasutatud 30.10.2022].

Horodnic, I. A., Williams, C. C. & Ianole-Călin, R., 2020. Does higher cash-in-hand income motivate young people to engage in under-declared employment? *Evaluating the informal economy in East-Central Europe*, 11(2), pp. 48–69.

Huston, S., 2010. Measuring Financial Literacy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2), pp. 96–316.

Innove, 2020. *Eesti noorte rahatarkus on PISA uuringu tulemustes esikohal*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.innove.ee/uudis/eesti-noorte-rahatar-kus-on-pisa-uuringu-tulemustes-esikohal/> [Kasutatud 10.12.2022].

Kezar, A. & Yang, H., 2010. The importance of financial literacy. *About Campus*, 14(6), pp. 15–21.

Kohalike maksude seadus (1994). RT I, 07.06.2013, 5.

Kukk, H.-L., 2022. *7-10 aastaste laste finantskirjaoskust arendavate mängukaartide teemad ja soovitused*. Lõputöö. Tallinn: Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor.

Kurtović, S., Maxhuni, N., Halili, B. & Krasniqi, B., 2021. The Asymmetric Effect of Foreign Direct Investment on the Net Average Wages of Southeastern European Countries. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 11(2), pp. 63–79.

Kõiv, P. & Ots, A., 2022. *Pille Kõiv ja Aivar Ots: riigieksamite tulemused on vaid osa tõest*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1608795355/pille-koiv-ja-aivar-ots-riigieksamite-tulemused-on-vaid-osa-toest> [Kasutatud 10.12.2022].

Käibemaksuseadus (2003) RT I, 04.06.2022, 12.

Käkkinen, K., 2015. *Finantskirjaoskus Eestis ettevõtete juhtivtöötajate seas*. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.

Lagerspetz, M., 2017. *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: TLÜ kirjastus.

Leibfritz, W., 2011. Undeclared Economic Activity in Central and Eastern Europe - How Taxes Contribute and How Countries Respond to the Problem. *World Bank Policy Research Working Paper No. 5923*. pp. 1–54.

Lumiste, A., 2016. *Tööjõumaksudest kõrvale hoidmine majutus- ja toitlustussektoris Eestis*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

- Lusardi, A., 2015. Financial literacy: Do people know the ABCs of finance? *Public Understanding of Science*, 24(3), pp. 260–271.
- Lusardi, A. & Oggero, N., 2017. *Millennials and Financial Literacy: A Global Perspective*. Global Financial Literacy Excellence Center, The George Washington University School of Business. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://bit.ly/33Mxn12> [Kasutatud 10.12.2022].
- Maamaksuseadus* (1993) RT I, 23.12.2020, 12.
- Maison, D., Marchlewska, M., Sekścińska, K., Rudzinska-Wojciechowska, J. & Łozowski, F., 2019. You don't have to be rich to save money: On the relationship between objective versus subjective financial situation and having savings. *PLoS ONE*, 14(4), pp. 1–15.
- Maksukorralduse seadus* (2002) RT I, 29.12.2022, 29.
- Maksu- ja Tolliamet, 2020. *MTA tuletab noortele meelde: Ümbrikupalk ei tööta sinu kasuks!* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.emta.ee/uudised/mta-tuletab-noortele-meelde-umbrikupalk-ei-toota-sinu-kasuks> [Kasutatud 06.03.2023].
- Maksu- ja Tolliamet, 2022. *Varimajanduse levik: ümbrikupalkade maksmine, illegaalsete sigarettide ja alkoholi tarbimine Eesti elanikkonnas 2021. aastal*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.emta.ee/media/2190/download> [Kasutatud 06.03.2023].
- Maksu- ja Tolliameti põhimäärus* (2008) RT I, 31.01.2023, 4.
- McCormick, M. H., 2009. The Effectiveness of Youth Financial Education: A Review of the Literature. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20(1), pp. 70–83.
- Murdoch, M., Simon, A. B., Polusny, M. A., Bangerter, A. K., Grill, J. P., Noorbaloochi, S. & Partin, M. R., 2014. Impact of different privacy conditions and incentives on survey response rate, participant representativeness, and disclosure of sensitive information: A randomized controlled trial. *BMC Medical Research Methodology*, 14(90), pp. 1–11.
- Märtin, L., 2012. *Internetiküsitlus Eesti Rahvusringhäälingu auditooriumiuuringute näitel: metodoloogiline analüüs*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Nguyen, H. H., 2019. Impact of Direct Tax and Indirect Tax on Economic Growth in Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(4), pp. 129–137.

- OECD, 2020. *PISA 2018 Results (Volume IV): Are Students Smart about Money?*
[Võrgumaterjal] Leitav:
<https://www.financialcapability.gov.au/sites/www.financialcapability.gov.au/files/2022-01/pisa-2018-results-are-students-smart-about-money.pdf> [Kasutatud 06.03.2023].
- Omodero, C. O. & Ajetumobi, O., 2022. Direct Taxes and Agricultural Finance. *Folia Oeconomica Stetinensia*, 22(2), pp. 180–192.
- OÜ Wasp Project kaebus Maksu- ja Tolliameti Põhja maksu- ja tollikeskuse 26.10.2007 maksuotsuse nr 12- 5/674 tühistamiseks (2009) 3-08-364.
- Parts, E., 2012. *E-kursuse „Majandusõpetus P2TP.TK.055” materjalid.* [Võrgumaterjal] Leitav:
<http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/29059/Majandusopetus.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Kasutatud 06.03.2023].
- Peetz, J. & Buehler, R., 2009. Is There a Budget Fallacy? The Role of Savings Goals in the Prediction of Personal Spending. *Personality and Social Psychology*, 35(12), pp. 1579–1591.
- Putniņš, T. & Sauka, A., 2015. Measuring the shadow economy using company managers. *Journal of Comparative Economics*, 43(2), pp. 1–41.
- Rahandusministeerium, 2013. *Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020. Rahandusministri 17.05.2013 käskkiri nr 73.* [Võrgumaterjal] Leitav:
<https://www.fin.ee/media/3058/download> [Kasutatud 10.12.2022].
- Rahandusministeerium, 2020. *Lõpparuanne. Finantskirjaoskuse kujundamise võimaluste analüüs Eesti üldharidus- ja kutsekoolides.* [Võrgumaterjal] Leitav:
<https://www.fin.ee/media/3093/download> [Kasutatud 10.12.2022].
- Rahman, M. M., Tabash, M. I., Salamzadeh, A., Abduli, S. & Rahaman, M. S., 2022. Sampling Techniques (Probability) for Quantitative Social Science Researchers: A Conceptual Guidelines with Examples. *SEEU Review*, 17(1), pp. 42–51.
- Rattanaprichavej, N. & Teeramungacalanon, M., 2020. An investment decision: Expected and earned yields for passive income real estate investors. *Cogent Business & Management*, 7(1), pp. 1–26.

Regmi, K. D., 2015. Lifelong learning: Foundational models, underlying assumptions and critiques. *International Review of Education*, 61(2), pp. 133–151.

Repinski, M., 2018. *Eesti koolinoorte finantskirjaoskuse praktiline uuring Jõhvi näitel. Lõputöö*. Tallinn: Eesti Ettevõtluskool Mainor.

Riitsalu, L., 2014. *Eesti õpilaste finantskirjaoskus PISA 2012 uuringu tulemused*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://harno.ee/sites/default/files/documents/2021-02/PISA-2012-Finantskirjaoskus_final.pdf [Kasutatud 10.12.2022].

Riitsalu, L., 2019a. *Books and Biases – The Explanation for Bounded Rationality in Managing Personal Finances. Doktoritöö*. Tallinn: Estonian Business School.

Riitsalu, L., 2019b. *Tuleviku-minu rahaline heaolu. Kuidas nügida inimesi suurema rahalise heaolu suunas?* Arenguseire Keskus. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2019/02/Rahaline-heaolu_raport.pdf [Kasutatud 10.12.2022].

Riitsalu, L., 2020. Eesti õpilaste tulemused PISA 2018 finantskirjaoskuse uuringus. [Võrgumaterjal] Leitav: https://harno.ee/sites/default/files/documents/2021-02/PISA%202018-19_RAPORTweb.pdf [Kasutatud 06.03.2023].

Roosaare, J., 2018. *Rikkaks saamise õpik. Teadmised rahast, mida Sulle koolis ei õpetatud*. 3. trükk. Tallinn: Leguar Capital.

Sau, M., 2021. Kas kooliharidus annab rahatarkuse? *Õpetajate Leht*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://opleht.ee/2021/02/kas-kooliharidus-annab-rahatarkuse/> [Kasutatud 10.12.2022].

Simon, J. & Clinton, A., 2002. Tax compliance, self-assessment and tax administration. *Journal of Finance and Management in Public Services*, 2(2), pp. 27–42.

Sotsiaalmaksuseadus (2000) RT I, 11.03.2023, 87.

Swedbank, 2022. *Laps ja rahatarkus. Finantskirjaoskus ehk rahatarkus tagab arukate otsuste tegemise rahaasjades*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.swedbank.ee/about/privatefinances/finances/child?language=EST> [Kasutatud 10.12.2022].

- Thomson, S., Võrk, A., Habicht, T., Rooväli, L., Evetovits, T. & Habicht, J., 2010. *Võimalused Eesti tervisesüsteemi rahalise jätkusuutlikkuse tagamiseks*. [Võrgumaterjal]
Leitav:
https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/85211/Thomsonjt2010_t%C3%A4ispikk.pdf?sequence=5&isAllowed=y [Kasutatud 06.03.2023].
- Tire, G., Puksand, H., Lepmann, T., Henno, I., Lindemann, K., Täht, K., Lorenz, B. & Silm, G., 2019. *PISA 2018 Eesti tulemused. Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused funktsionaalses lugemises, matemaatikas ja loodusteadustes*. Tallinn: Atlex Kirjastus.
- Tulumaksuseadus* (1999) RT I, 17.03.2023, 77.
- Turner, T. L., Balmer, D. F. & Coverdale, J. H., 2013. Methodologies and study designs relevant to medical education research. *International Review of Psychiatry*, 25(3), pp. 300–310.
- Zirnask, V., 2011. *Finantsaubits. Rahaasjade korraldamise käsiraamat*. Tallinn: Finantsinspektsioon / NASDAQ OMX Tallinn AS.
- Willis, L. E., 2008. Against Financial Literacy Education. *Iowa Law Review*, 94(1), pp. 195–286.
- Williams, C. C. & Padmore, J., 2013. Envelope wages in the European Union. *International Labour Review*, 152(3-4), pp. 411–430.

Lisa 1. Pöördumine Hiiumaa- ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumisse

Tere!

Olen Sisekaitseakadeemia finantskolledži kolmanda kursuse õppur Liisi Kajo ja kirjutan lõputööd teemal „Rahatarkus Hiiumaa Gümnaasiumi ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumi näitel“. Lõputöö raames viin läbi anonüümse küsitluse, milles uurin täpsemalt kahe keskkooli 10. – 12. klasside õpilaste teadlikkust finantskirjaoskusest ning võrreldes seda piirkonniti.

Ankeetküsitlus asub *Google Forms* keskkonnas, mida saab täita elektrooniliselt nii telefonis kui ka arvutites. Küsitlus on anonüümne ning kõiki vastuseid kasutatan ainult statistika ja järelduste tegemiseks lõputöös. Andmekaitse Inspeksioon on seisukohal, et anonüümsete ankeetide puhul ei rakendu isikuandmete kaitse üldmäärus, kuid lähtudes eetika põhimõtetest, palun teavitada antud küsitlusest ka lapsevanemaid. Ankeetküsitlusele saab ligipääsu järgneva lingi kaudu: <https://forms.gle/EtoEfnNWwzFNXSd89>.

Küsimustik koosneb 22 valikvastustega küsimusest. Küsimustiku täitmine võtab aega umbes 5-10 minutit.

Kui olete nõus osalema enda kooli 10. – 12. klassi õpilastega küsitluses, siis palun teavitada mind sellest esimesel võimalusel. Olen väga tänulik, kui saate anda panuse minu lõputöö valmimisele. Probleemide või täiendavate küsimuste korral saate võtta ühendust minuga meili teel.

Lugupidamisega

Liisi Kajo

Sisekaitseakadeemia

Finantskolledži kadett

E-post: liisi.kajo@kad.sisekaitse.ee

Lisa 2. Pöördumine *Facebook*-is

Hei 10. – 12. klassi noor!

Kirjutan hetkel lõputööd teemal „Rahatarkus keskkooli noorte näitel“. Lõputöö raames viin läbi anonüümse küsitluse, milles uurin täpsemalt keskkooli õpilaste teadlikkust finantskirjaoskusest ning võrdlen seda piirkonniti.

Ankeetküsitlus asub *Google Forms* keskkonnas, mida saab täita elektrooniliselt nii telefonis kui ka arvutites. Küsitlus on anonüümne ning kõiki vastuseid kasutan ainult statistika ja järelduste tegemiseks lõputöös. Andmekaitse Inspektsioon on seisukohal, et anonüümsete ankeetide puhul ei rakendu isikuandmete kaitse üldmäärus, kuid lähtudes eetika põhimõtetest, palun teavitada antud küsitlusest ka oma lapsevanemaid. Ankeetküsitlusele saab ligipääsu järgneva lingi kaudu: <https://forms.gle/EtoEfnNWwzFNXSd89>.

Küsimustik koosneb 22 valikvastustega küsimusest ning selle täitmine võtab aega umbes 5-10 minutit.

Olen väga tänulik, kui saate anda panuse minu lõputöö valmimisele. Probleemide või täiendavate küsimuste korral saate võtta minuga ühendust. Palun jagada postitust ka oma sõprade/tuttavate/pereliikmetega.

Lisa 3. Pöördumine kõikidesse Eesti gümnaasiumitesse/keskkoolidesse

Tere!

Olen Sisekaitseakadeemia finantskolledži kolmanda kursuse õppur Liisi Kajo ja kirjutan lõputööd teemal „Rahatarkus keskkooli noorte näitel“. Lõputöö raames viin läbi anonüümse küsitluse, milles uurin täpsemalt keskkooli õpilaste teadlikkust finantskirjaoskusest ning võrdlen seda piirkonniti. Ankeetküsitlus asub *Google Forms* keskkonnas, mida saab täita elektrooniliselt nii telefonis kui ka arvutites. Küsitlus on anonüümne ning kõiki vastuseid kasutatan ainult statistika ja järelduste tegemiseks lõputöös. Andmekaitse Inspektsioon on seisukohal, et anonüümsete ankeetide puhul ei rakendu isikuandmete kaitse üldmäärus, kuid lähtudes eetika põhimõtetest, palun teavitada antud küsitlusest ka lapsevanemaid. Ankeetküsitlusele saab ligipääsu järgneva lingi kaudu: <https://forms.gle/EtoEfnNWwzFNXSd89>.

Küsimustik koosneb 22 valikvastustega küsimusest. Küsimustiku täitmine võtab aega umbes 5-10 minutit.

Olen väga tänulik, kui saate jagada seda küsimustikku oma kooli 10. – 12. klassi õpilastele, et saada nende vastuseid antud teemal ja seeläbi anda suur panus minu lõputöö valmimisele. Probleemide või täiendavate küsimuste korral saate võtta ühendust minuga meili teel.

Lugupidamisega

Liisi Kajo

Sisekaitseakadeemia

Finantskolledži kadett

E-post: liisi.kajo@kad.sisekaitse.ee

Lisa 4. Uuringu küsimustik

1. Millisest allikast oled kuulnud rahatarkuse kohta?

- Vanematelt
- Koolist
- Meedia (internetist, televisioonist, raadiost jne)
- Sõpradelt

2. Kas koolis on räägitud rahatarkusest? (investeerimine, hoiused, kinnisvara jne), kui jah, siis mida?

- Maksusüsteem
- Investeerimine
- Raha säästmine
- Ei ole räägitud

3. Kuidas hindad oma rahaga ümberkäimise oskust?

- Väga hea
- Hea
- Rahuldav
- Mitte rahuldav

4. Kas oled varem kuskil firmas töötanud? Kui jah, siis mis valdkonnas? (võid valida ka mitu)

- Administratiivtöö
- Ehitus/Kinnisvara
- Elektroonika/Side
- Energeetika/Elekter
- Finants/Raamatupidamine
- Haridus/Teadus
- IT/E-kaubandus
- Juhtimine
- Klienditeenindus

- Koolitus/Personalitöö
- Korrakaitse/Turvateenused
- Kultuur/Meelelahutus
- Meedia
- Merendus
- Müük/Kaubandus
- Põllumuandus
- Riigi- ja avalik haldus
- Sotsiaaltöö
- Teenindus
- Tehnika/Mehhaanika
- Tervishoid
- Toitlustus
- Transport/Logistika
- Turism/Hotellindus
- Turundus/Reklaam
- Tööstus/Tootmine
- Õigusteenused
- Ei ole varem töötanud

5. Kui tihti räägite kodus perega rahast ja rahaga ümberkäimisest?

- Iga päev
- Vähemalt kord kuus
- Mitte kunagi

6. Kas oled ise proovinud investeerida oma raha? Kui jah, siis kuidas?

- Väärtpaberitesse (aktsiad, investeerimisfondide osakud, võlakirjad jne)
- Kinnisvarasse
- Metsamaasse
- Ühisrahastuse projektidesse
- Krüptovaluutasse
- Väärismetallidesse
- Esemetesse

- Kunsti
- Oma ettevõttesse
- Ei investeerii

7. Millised on kohalikud maksud?

- Hasartmängumaks
- Reklaamimaks
- Aktsiisid
- Teede ja tänavate sulgemise maks
- Tulumaks
- Sotsiaalmaks
- Mootorsõidukimaks
- Loomapidamismaks
- Maamaks
- Lõbustusmaks
- Parkimistasu
- Tollimaks
- Raskeveokimaks
- Käibemaks

8. Käibemaks on...

- riiklik maks.
- kohalik maks.
- 20%-lise maksumääraga.
- 33%-lise maksumääraga.

9. Tulumaks on...

- riiklik maks.
- kohalik maks.
- 20%-lise maksumääraga.
- 33%-lise maksumääraga.

10. Sotsiaalmaks on...

- riiklik maks.
- kohalik maks.
- 20%-lise maksumääraga.
- 33%-lise maksumääraga.

11. Sotsiaalmaksu kasutatakse...

- kauba tarbimaks.
- pensionikindlustuse ja riikliku ravikindlustuse saamiseks.
- meelelahutus hüvede saamiseks.

12. Töötuskindlustusmakse eesmärk...

- garanteerida peale töökoha kaotust uus töökoht.
- kindlustada töötaja töötuks jäämise eest.
- kindlustada töölepingute kollektiivse lõpetamise eest.
- kindlustada tööandja maksejõuetuse eest.

13. Pensionikindlustusmakse eesmärk on...

- säilitada pensionieas inimeste igakuine sissetulek.
- võtta inimestelt raha ära.
- aidata hooldekodude eelarvet täita.

14. Millest koosneb Eesti pensionisüsteem?

- Riiklik pension
- Kohustuslik kogumispension
- Täiendav kogumispension
- Tulumaksust
- Haigusrahadest

15. Mis on sinu praeguseks sissetulekuallikaks?

- Saan taskuraha
- Käin tööl

- Sissetulek puudub

16. Millele kulub peamiselt sinu taskuraha / teenitud raha?

- Söök
- Riided / jalatsid
- Elamiskulud
- Kütus
- Tehnika / elektroonika

17. Kas oled varem teinud enda kuu eelarvet või arvutanud bruto ja neto tulusid?

- Jah
- Ei

18. Milliseid finantsalaseid teemasid sooviksid, et koolis rohkem käsitletak?

- Investeerimist
- Eesti maksusüsteemist
- Pensionist
- Säästmisest
- Ümbrikupalgast ja selle tagajärgedest

19. Kas sa oled saanud ümbrikupalka ehk mitteametlikku töötasu, millelt pole maha arvatud makse?

- Jah
- Ei

20. Kus koolis sa käid?

Lühike vastuse tekst

21. Mis soost sa oled?

- Naine
- Mees

22. Kui vana sa oled?

- 15

- 16
- 17
- 18
- 19

Lisa 5. Pöördumine Andmekaitse Inspeksiooni poole

Pöördumine Andmekaitse Inspeksiooni poole

Selgitustaotlus

Avalduse kuupäev: 02.02.2023

Pöörduja andmed

Nimi: Liisi Kajo
E-posti aadress: liisi.kajo@kad.sisekaitse.ee
Telefon: 56249229

Selgitustaotluse sisu:

Tere! Mina olen Sisekaitseakadeemia finantskolledži kolmanda kursuse kadett Liisi Kajo ja kirjutan lõputööd teemal „Rahatarkus Hiiumaa ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumi näitel“. Lõputöö raames soovin viia läbi küsitluse, mille eesmärk on välja selgitada õpilaste teadmised finantskirjaoskusest. Küsitluse soovin läbi viia vanusegrupis 10. – 12. klass. Soovin teada, kas antud teemal tohin viia läbi küsitlust, mitte minnes vastuollu isikuandmete kaitse seadusega? Ankeetküsitlus oleks anonüümne ning tulemusi analüüsin üldistavalt, mitte isikustatud kujul.

Parimate soovidega

Liisi Kajo

Lisa 6. Pöördumine Haridus- ja Teadusministeeriumi

Haridus- ja Teadusministeerium

Kuupäev: 09.02.2023

Järelepäring/küsimus

Mina olen Sisekaitseakadeemia finantskolledži kolmanda kursuse kadett Liisi Kajo ja kirjutan lõputööd teemal „Rahatarkus Hiiumaa ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumi näitel“. Lõputöö raames soovin viia läbi küsitluse, mille eesmärk on välja selgitada õpilaste teadmised finantskirjaoskusest. Küsitluse soovin läbi viia 10. – 12. klass. Ankeetküsimustik on anonüümne (eraldi palun välja tuua vaid kooli) ja tulemusi analüüsin üldistavalt.

Palun teavet selle kohta, kas antud teemal tohin viia läbi küsitluse ja see ei lähe vastuollu isikuandmete kaitse seadusega.

Lugupidamisega

Liisi Kajo

liisi.kajo@kad.sisekaitse.ee

tel. 56249229

Lisa 7. Vastus Haridus- ja Teadusministeeriumilt

Tere!

Esimesena asjana tuleks teil kooliga kokku leppida, et saaksite küsitlust teha koolis. Kas teil on vajalik ka lapsevanema nõusolek või muud piirangud sõltub sellest, mis küsimusi te küsite ja kas on võimalik õpilaste nõ kaudne tuvastamine. Täpsemalt saate küsida Andmekaitse Inspeksiooni käest, neil on nõuandetelefon <https://www.aki.ee/et>

Parimat

Kersti Kõiv

analüüsijuht

analüüsivaldkond

Haridus- ja Teadusministeerium

7350194

Kersti.Koiv@hm.ee

Lisa 8. Vastus Andmekaitse Inspeksioonilt

Tere!

Kui küsitlus viiakse läbi sellisel kujul, et see ei sisalda otseselt ega kaudselt isikut tuvastavad võivaid andmeid, siis tegemist on anonüümsete andmetega ning isikuandmete kaitse reeglid ei kehti. Teil tuleb hinnata, kas andmed, mida küsitluse raames kogute, ikka on anonüümset isikuandmete kaitse üldmääruse mõistes. Hindamaks, kas tegemist on isikuandmetega või anonüümsete andmetega, tuleb eelkõige lähtuda isikuandmete kaitse üldmääruse artiklis 4 punktis 1 toodud isikuandmete mõistest. Tihti arvatakse ekslikult, et kui andmete juurest puudub inimese nimi, siis juba on tegemist anonüümsete andmetega, kuid nt ka kontaktandmed loetakse isikuandmete hulka. Isikuandmete kaitse üldmääruse mõistes on inimene kaudselt tuvastatav ka olukorras, kus mitme tunnuse koosmõjus on võimalik tuvastada, kellega tegu. Seega tuleb hoolikalt ka läbi mõelda küsimused – kas küsimustele antavate vastuste põhjal võib inimene siiski olla kaudselt tuvastatav.

Lisaks tuleb Teil arvestada, et Teil ei ole õigust saada koolilt õpilaste kontaktandmeid. Kool saab ise jagada õpilastele küsitluse.

Kui küsitlus viiakse läbi internetis, siis peab Teil olema ka selge arusaam küsitluskeskkonna tarkvarast – kas see keskkond tõesti tagab vastajate anonüümsuse ka tarkavara pakkuva ettevõtte vaatest ehk kas tarkvara pakkuv ettevõtte kogub vastaja kohta andmeid, mis siiski võimaldavad vastajat kaudselt tuvastada, viimasel juhul on tegemist pseudonüümitud isikuandmetega ning isikuandmete kaitse reeglid kehtivad.

Loodan, et selgitusest on abi.

Virve Lans

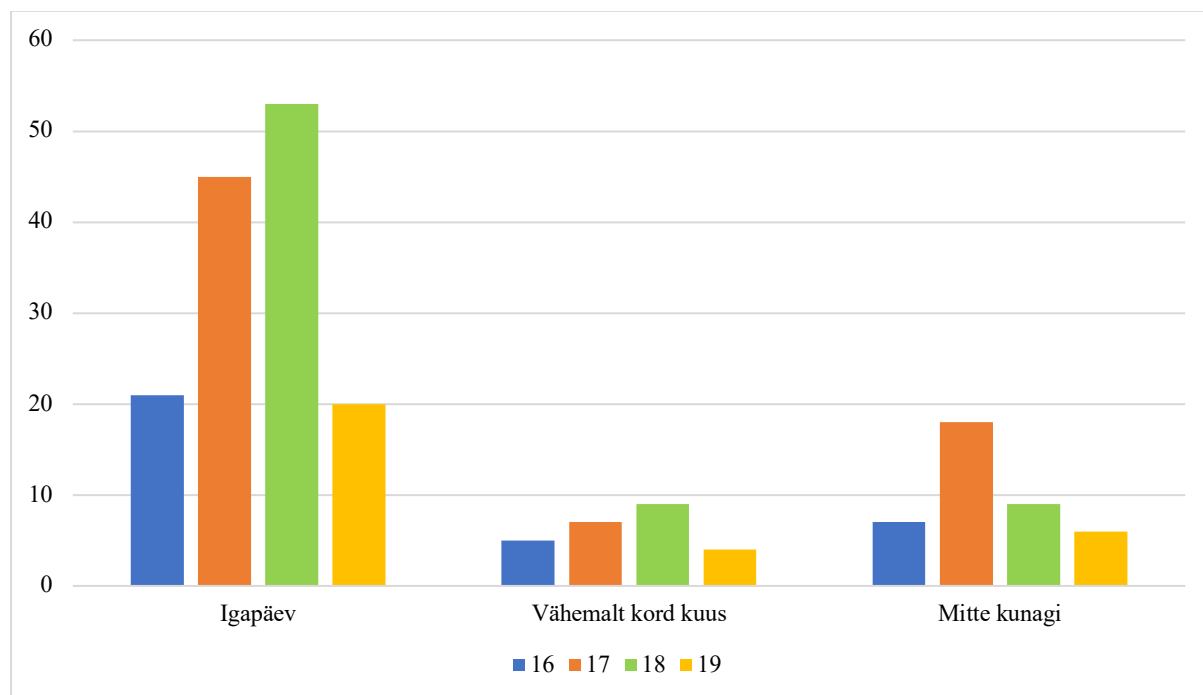
jurist

Andmekaitse Inspeksioon

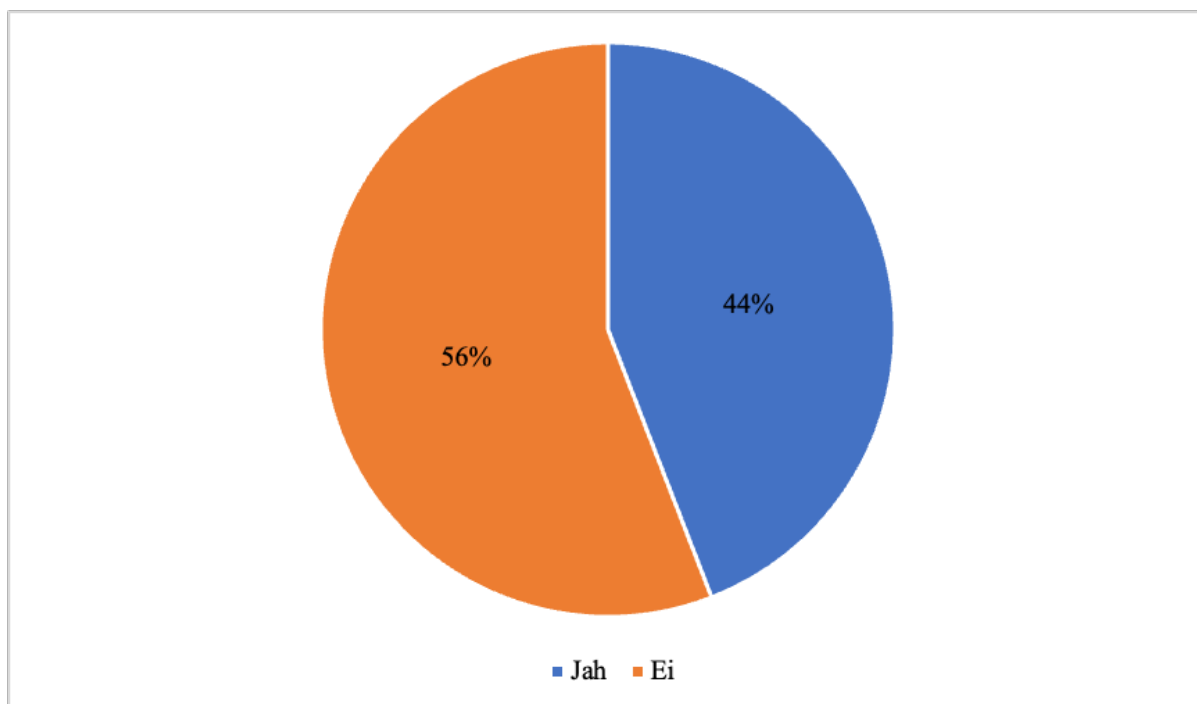
ERAELU KAITSE JA RIIGI LÄBIPAISTVUSE EEST

Lisa 9. Ankeetküsitluste tulemuste kokkuvõtlikud joonised

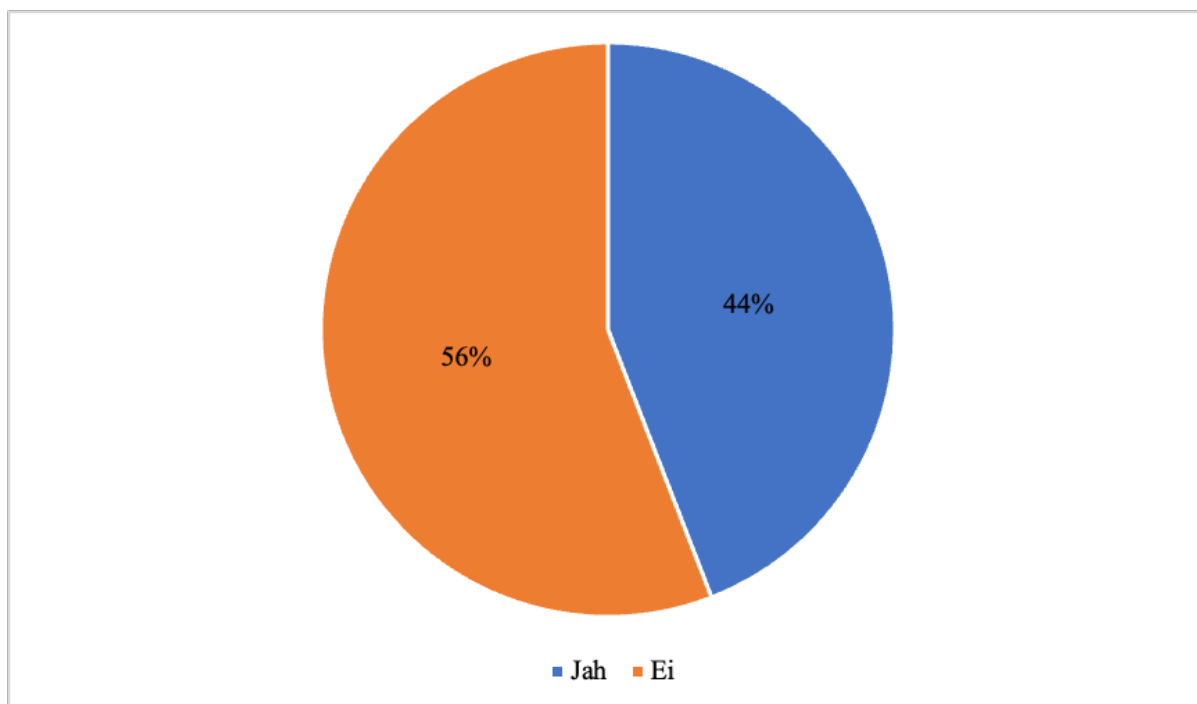
Alljärgnevalt tuuakse välja ankeetküsitluse analüüsitulemused joonistena, mida töö põhiosas ei kasutata.

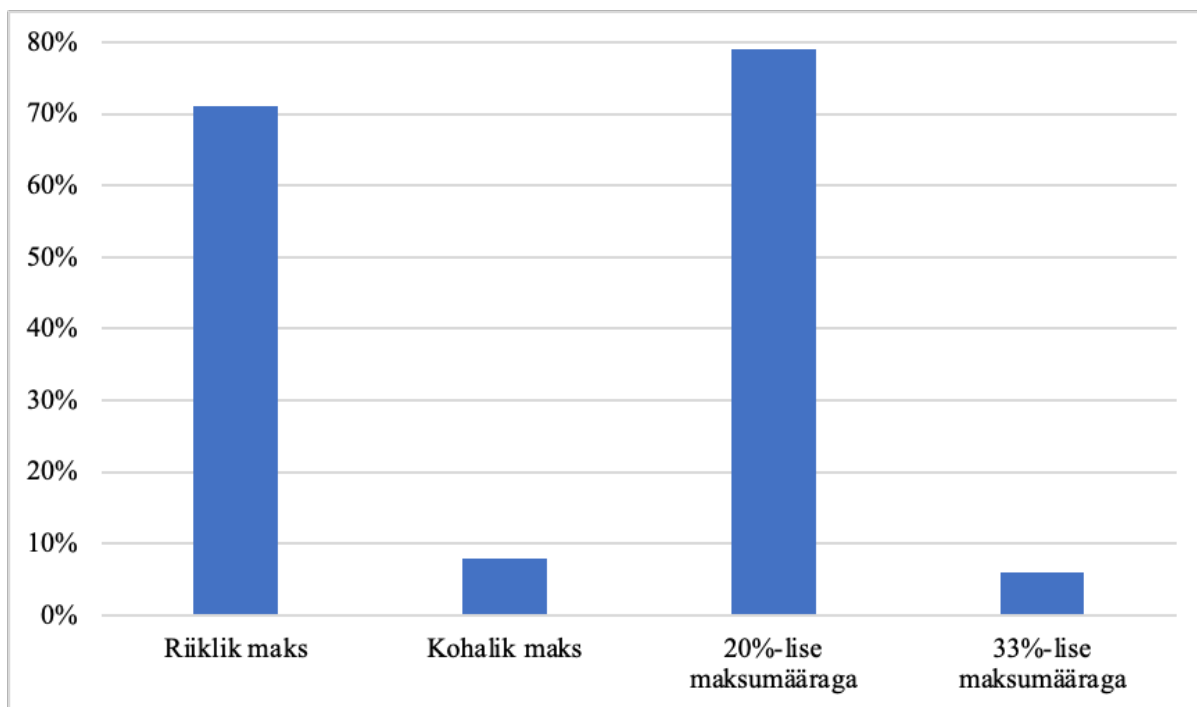
Joonis 1. Noorte suhtlus vanematega rahatarkuse teemadel (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

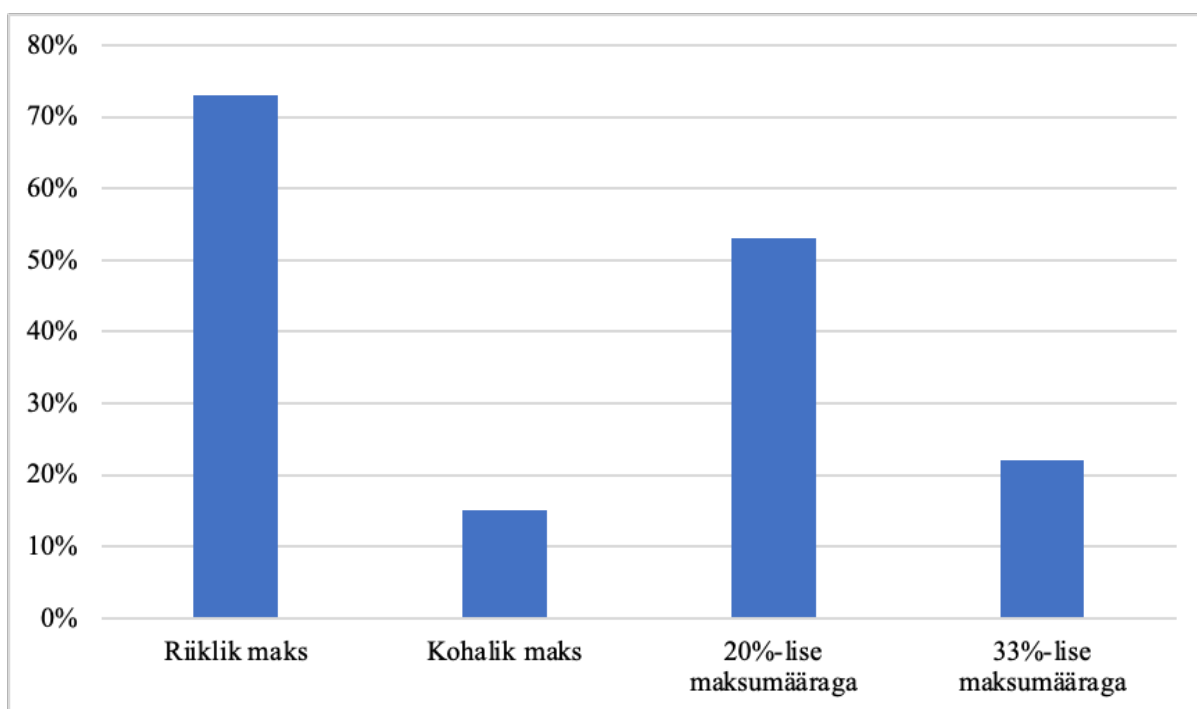
Joonis 2. Kuueelarve tegemine ja bruto ja neto tulude arvestus (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

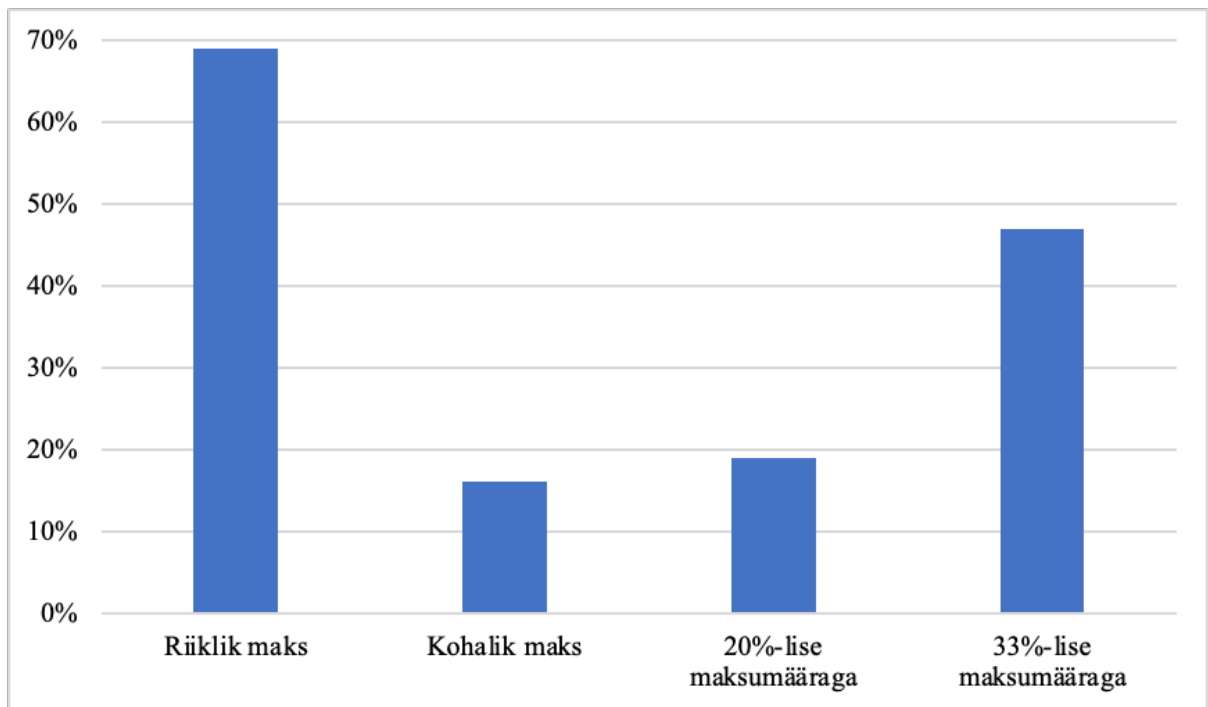
Joonis 3. Töötasu maksmine ümbrikupalgana (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

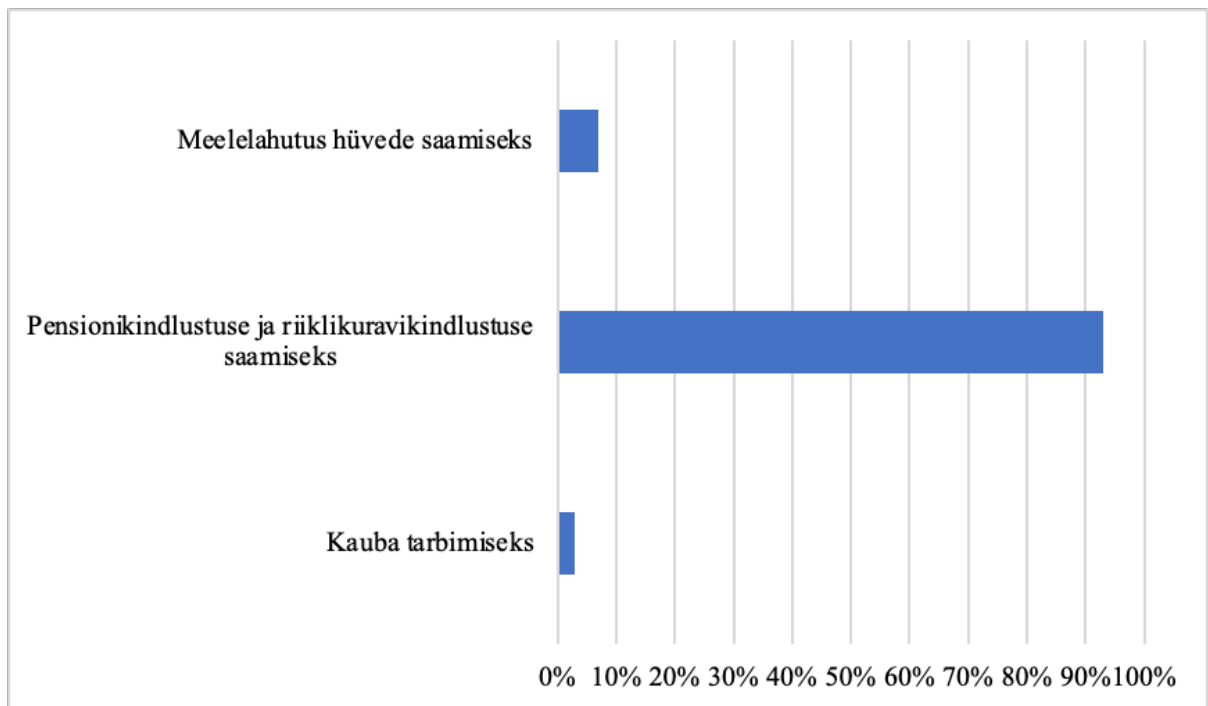
Joonis 4. Käibemaksust arusaamine (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

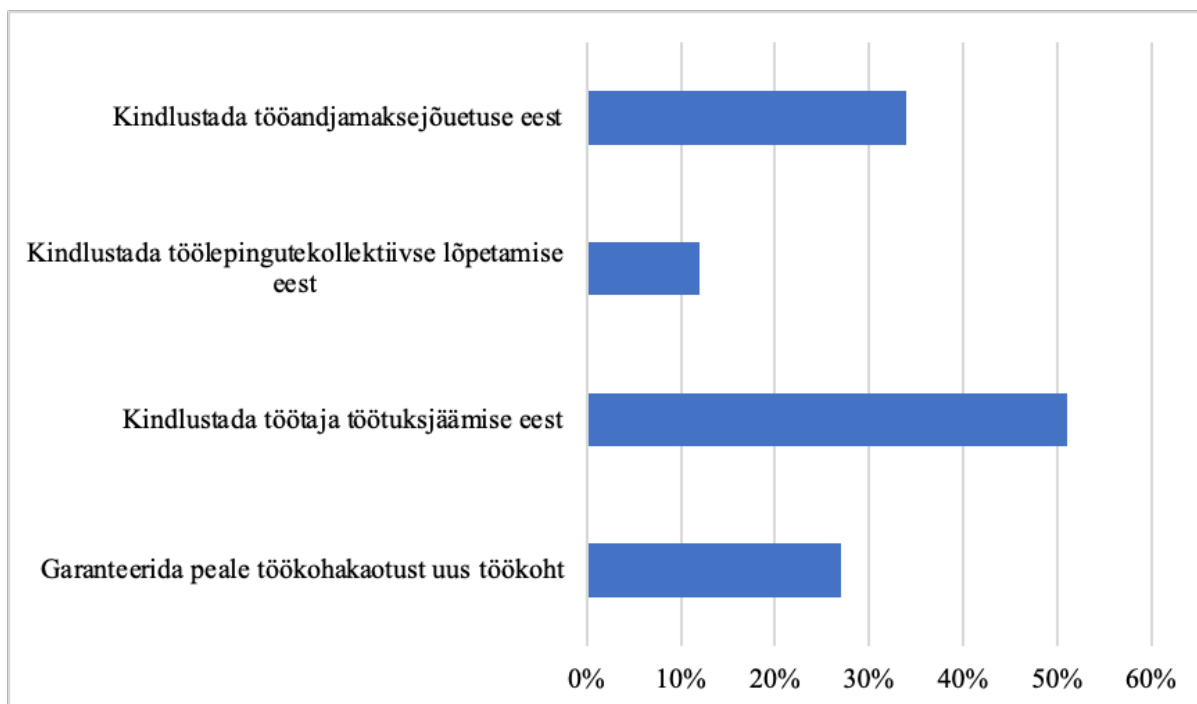
Joonis 5. Tulumaksust arusaamine (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

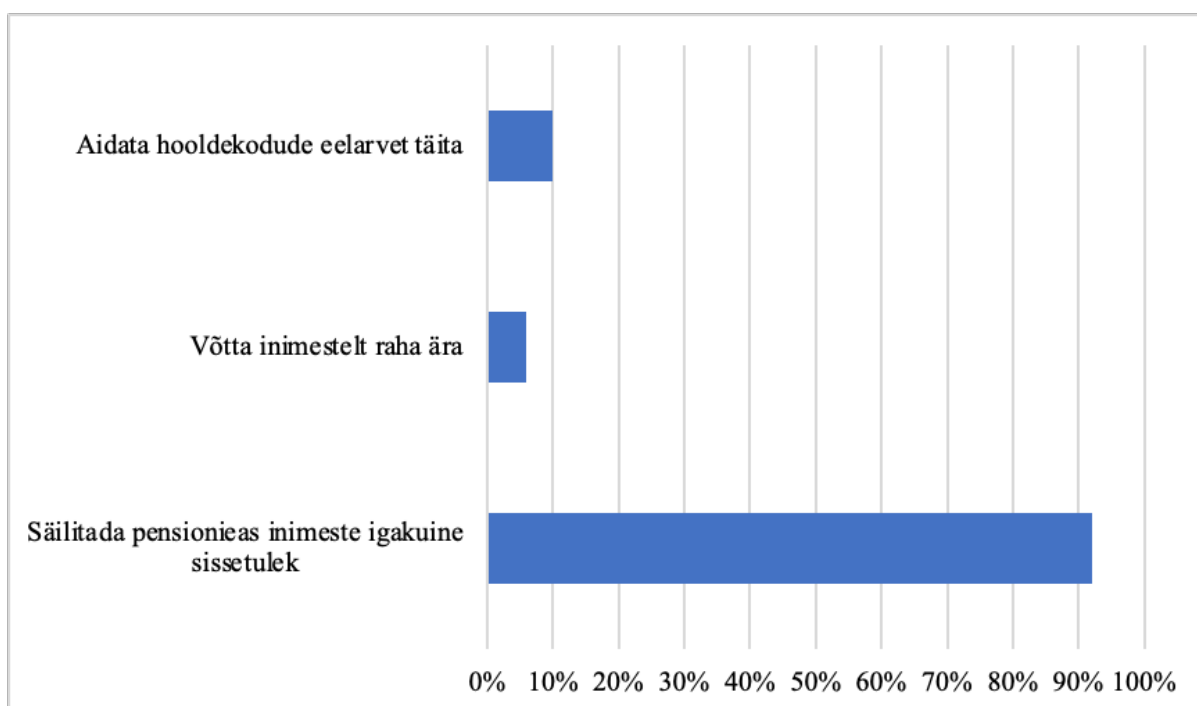
Joonis 6. Sotsiaalmaksust arusaamine (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

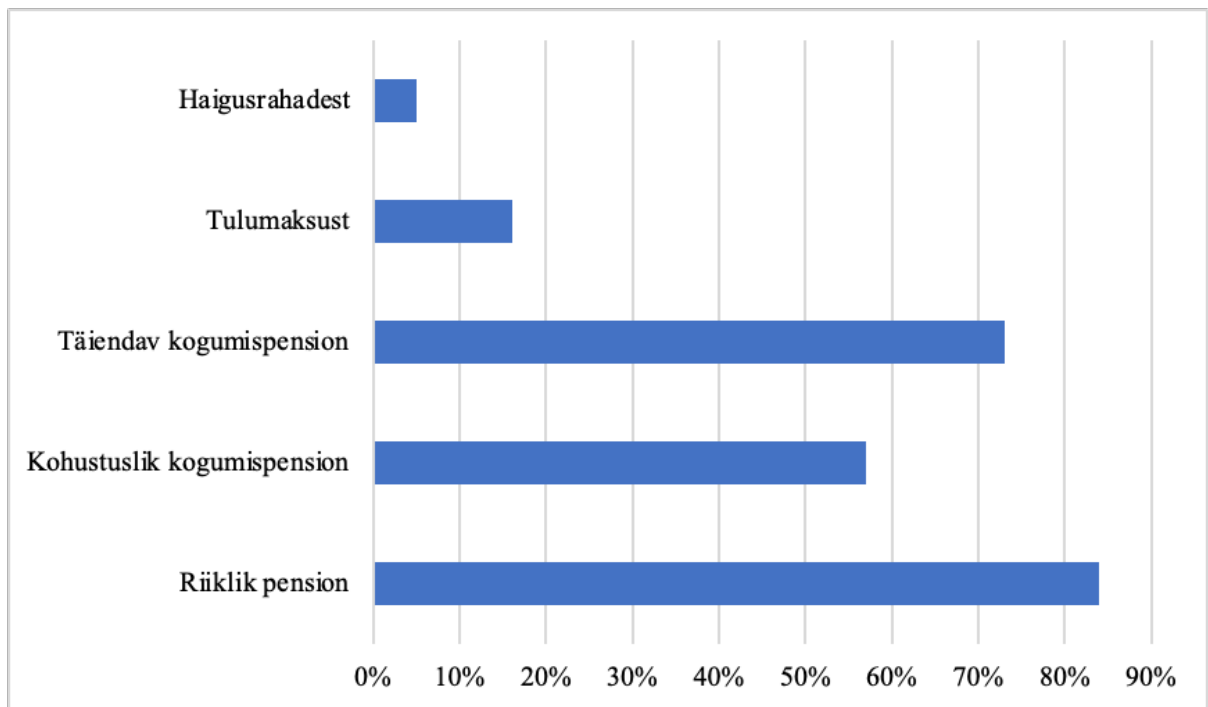
Joonis 7. Sotsiaalmaksu eesmärk (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Joonis 8. Töötuskindlustusmaks eesmärk (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Joonis 9. Pensionikindlustusmaks eesmärk (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)

Joonis 10. Pensionisüsteemi komponendid (autori koostatud küsitluse vastuste põhjal)